

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2016

*Sborník příspěvků z mezinárodní konference
v rámci udržitelnosti projektu*

**Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu
Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií**

Ostrava 2016

JARNÍ ŠKOLA 2016

Sborník příspěvků z mezinárodní konference Jarní škola sociální práce, která se konala ve dnech 12. – 15. 4. 2016. Na mezinárodní konferenci Jarní škola sociální práce prezentovali své příspěvky studenti a studentky doktorského studijního programu v rámci udržitelnosti projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editoři: Soňa Vávrová, Barbora Gřundělová

Recenzenti: doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.; doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.; prof. PhDr. Jan Keller, CSc.; doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.; doc. PhDr. Jelena Petrucijová, CSc.; doc. Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D.

Počet stran: 70

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2016

Vydavatel: Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií
Dvořákova 7
701 03 Ostrava

Za obsahovou a jazykovou stránku textu odpovídá autorka/autor.

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2016

ISBN 978-80-7464-842-7

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2016

*Proceedings of the Conference
within project sustainability*

**Enlarging and Developing of Research Team at the
University of Ostrava, Faculty of Social Studies**

Ostrava 2016

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2016

Proceedings of the Methodological Sessions of the *Spring School of Social Work 2016*, held on 12nd – 15th April 2016 within the project sustainability *Enlarging and Developing of Research Team at the University of Ostrava, Faculty of Social Studies*, # CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Edited by Soňa Vávrová, Barbora Gründelová

This publication reflects the views only of the authors and the Conference organiser – Faculty of Social Studies OU cannot held responsible for any use which may be made of the information contained herein.

The basic corrections to the texts were made, however, their contents are a sole responsibility of the authors, which provided them.

Acknowledgements:

This book is a collection of selected papers given at the the *Spring School 2016*. The project team and the editor would like to thank:

- All those who contributed to the conference.
- The authorities of the Faculty of Social Studies, University of Ostrava for their support and encouragement.
- Nemethová Pavla for coordinating work.

© University of Ostrava, 2016

ISBN 978-80-7464-842-7

OBSAH

I.	Introduction to the Book of Proceedings	
	<i>Soňa VÁVROVÁ</i>	6
II.	PhD. Students' Session	
	Towards a Social European Union: Can We Create a Multinational Welfare State Model?	
	<i>Stijn CROES</i>	11
	Souvislost kvality terénních sociálních služeb pro seniory poskytovaných s registrací	
	<i>Šárka DOŘIČÁKOVÁ</i>	17
	Informatizace společnosti: informační a komunikační technologie jako nástroje intervence sociální práce	
	<i>Adéla DVOŘÁKOVÁ</i>	23
	Sociální exkluze jako multidimenzionální jev v kontextu České republiky a Ostravy	
	<i>Markéta JANÍKOVÁ</i>	30
	Životní situace seniorů, kteří žijí sami – možnosti a meze sociální práce	
	<i>Ivana KOWALIKOVÁ</i>	37
	Pohled dětí na rodinné konference	
	<i>Sabina MAŇKOVÁ</i>	46
	Sociálně právní ochrana dětí v rodinách zatížených chudobou	
	<i>Alena VAŇHAROVÁ</i>	54
	Obsahová analýza psaného diskurzu rodinné politiky České republiky	
	<i>Tomáš WALOSZEK</i>	63

I. INTRODUCTION TO THE BOOK OF PROCEEDINGS

10. ROČNÍK MEZINÁRODNÍ JARNÍ ŠKOLY SOCIÁLNÍ PRÁCE, PROJEKT ROZŠÍŘENÍ A ROZVOJ VĚDECKOVÝZKUMNÉHO TÝMU OU FSS, A ZAČÍNÁJÍCÍ VĚDKYNĚ A VĚDCI NA FSS OU

Ve dnech 12. až 15. dubna 2016 se uskutečnil již 10. jubilejní ročník *Mezinárodní Jarní školy sociální práce* pořádaný Fakultou sociálních studií (FSS) Ostravské univerzity v Ostravě (OU), který je určený především studentům doktorských a navazujících magisterských studijních programů zaměřených na sociální práci z tuzemska i ze zahraničí. Letošního ročníku se zúčastnili akademičtí pracovníci a studenti z několika evropských zemí, např. z Finska, Francie, Polska, Rakouska a ze Slovenska, kteří společně sdíleli své poznatky.

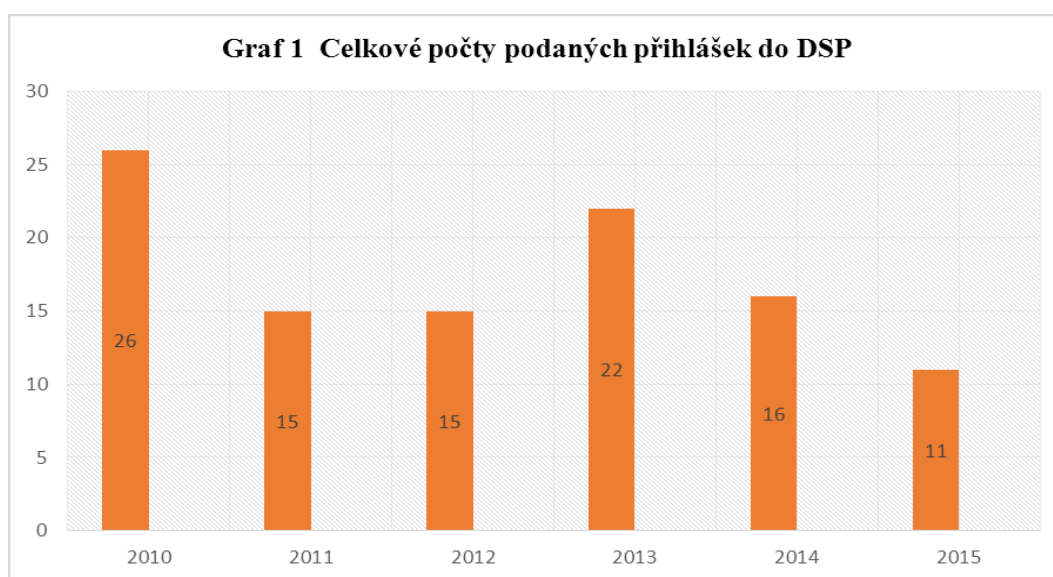
Již několik let je jedním z hlavních cílů konference podpořit začínající vědkyně a vědce a ty nejlepší postupně začleňovat do vědeckovýzkumných týmů participujících pracovišť. Dalším z cílů konference a potažmo i výše uvedeného projektu je postupné síťování mladých nadaných výzkumnic a výzkumníků směřující k budování a prohlubování vědeckovýzkumné spolupráce na mezinárodní úrovni. Mezinárodní Jarní škola svými aktivitami (přednáškami a workshopy) podporuje nejen rozšiřování a rozvoj vědeckovýzkumného týmu OU FSS, ale i udržitelnost projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu OU FSS (VEDTYM)*, jehož aktivity jsou její nedílnou součástí. V návaznosti na výše uvedený projekt byl program Jarní školy rozšířen o odbornou metodologickou část s názvem *Workshop by prof. Baum and prof. Ewa Kantowicz na téma Methodological assumptions of comparative research in social work in Europe*.

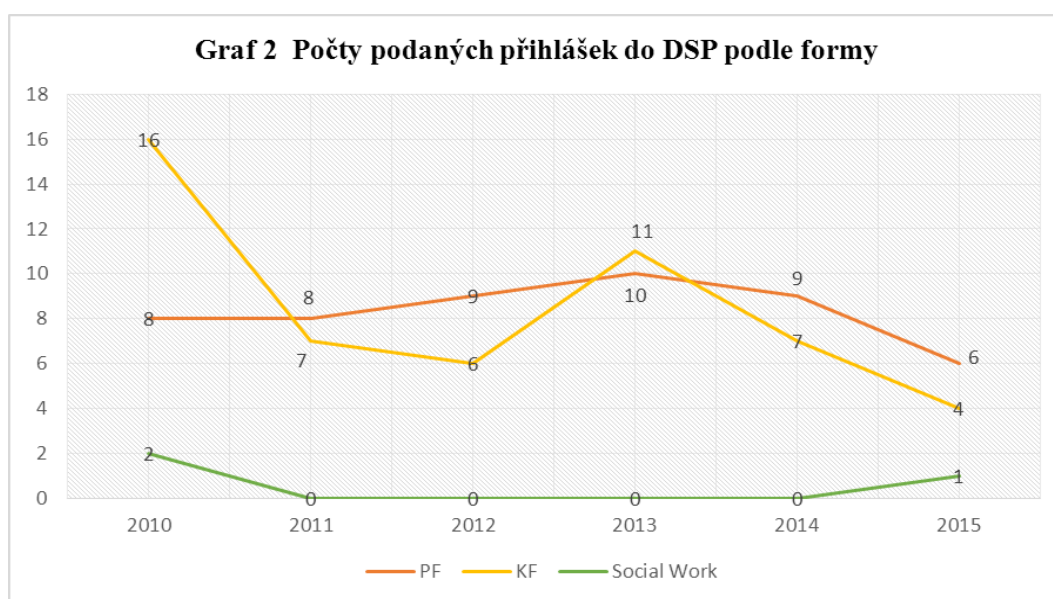
Začínající vědkyně a vědci na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě – analýza doktorských studijních programů za období 2010–2015

FSS OU má jako jedna ze dvou fakult v České republice akreditovaný doktorský studijní program (DSP) Sociální politika a sociální práce, studijní obor Sociální práce, v prezenční (PF) a kombinované formě (KF) studia – v české i v anglické verzi. Vzhledem ke skutečnosti, že právě studenti v doktorských studijních programech jsou základnou a velkým potenciálem při budování vědeckovýzkumných týmů na FSS OU, se nyní zaměříme na bližší analýzu vývoje jejich počtu za posledních 6 let.

Ve sledovaném období **(2010–2015)** se ke studiu v DSP na FSS přihlásilo celkem **105 uchazečů**. Zájem v jednotlivých letech zachycuje Graf 1.

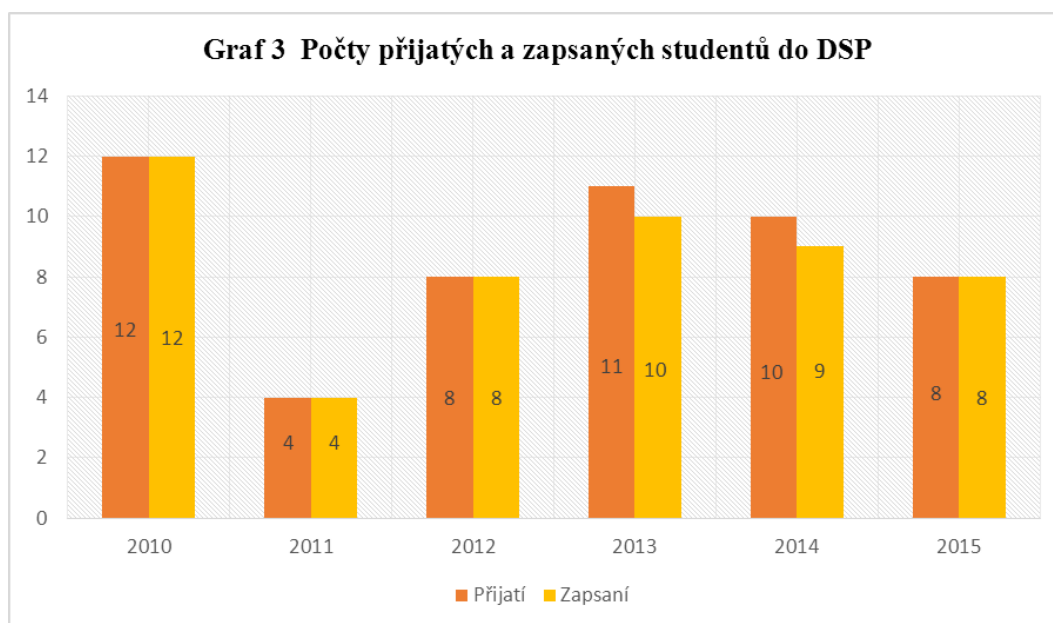

Zájem o jednotlivé formy studia (prezenční / kombinovanou či studium v anglickém jazyce) vyčteme z Grafu 2.

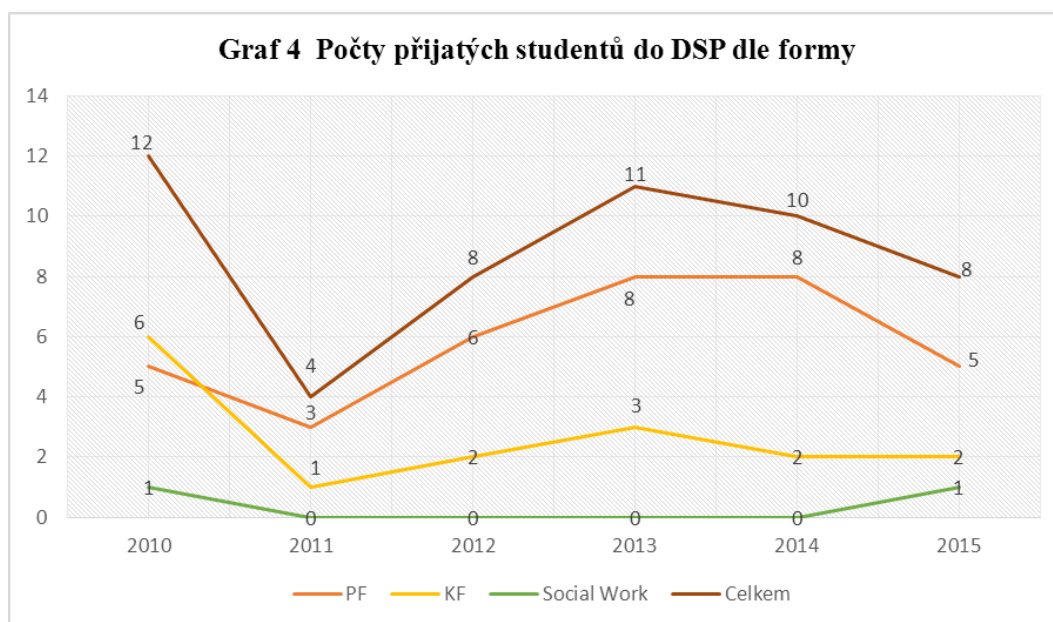
Na základě předložených dat lze konstatovat, že v roce 2015 byl počet přihlášených uchazečů nejnižší za sledované období. Daný trend je v současné době možno vysledovat u většiny DSP na všech vysokých školách, což je ovlivněno populačním vývojem v ČR, kdy do terciárního vzdělávání přicházejí populačně slabší ročníky. Vzhledem k uvedenému se FSS v nadcházejícím roce 2016 (i letech následujících) zaměří na propagaci DSP a vyhledávání vhodných uchazečů, aby nedocházelo k dalšímu poklesu zájemců o studium. Naší strategií je, vedle propagace studia u studentů a absolventů jiných vysokých škol, cílené vyhledávání talentovaných studentů FSS, ale i spolupracujících odborníků z praxe, kteří by se mohli stát vhodnými kandidáty do KF studia. Stanovený cíl je naplňován právě i díky *Mezinárodní Jarní škole sociální práce a udržitelnosti projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu OU FSS (VEDTYM)*.

Jak můžeme vidět z Grafu 3, od roku **2010 do roku 2015** bylo ke studiu v DSP **přijato celkem 53 studentů** a **zapsáno celkem 51 studentů**.

Z předložených údajů (viz Graf 1 a 3) lze zjistit, že v roce 2015 bylo přijato ke studiu 73 % uchazečů. V předchozím roce 2014 to bylo asi 63 % z nich a v roce 2013 jenom 50 %. Z grafu 3 dále vidíme, že uchazeči, pokud jsou ke studiu přijati, většinou skutečně nastoupí – zapíší se. Spíše výjimečnou je situace, kdy se přijatí uchazeči do studia nezapíší.

Graf 4 zachycuje počty studentů ve sledovaném období podle formy studia, kdy je patrné, že nejvíce studentů studuje každým rokem (až na výjimku v roce 2010) v prezenční formě.

V uvedeném období (2010–2015) na FSS **úspěšně ukončilo DSP 7 absolventů** (všichni studovali v kombinované formě studia¹), přičemž průměrná délka jejich studia byla 4 roky a 9 měsíců. Za sledované období (6 let) tak v průměru každým rokem úspěšně ukončil/i studium 1 až 2 studenti (bližší viz Tabulku 1). Skutečností však zůstává, že v roce 2014 a 2015 studium úspěšně neukončil žádný absolvent. Předpokládáme, že se situace změní v roce 2016, kdy by studium mohlo úspěšně dokončit až 6 absolventů (reálně se však očekávají absolventi 3, čímž by se srovnal deficit z předchozích dvou let na průměr za sledované období).

Tabulka 1 Počty absolventů DSP							
Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Celkem
Počet	2	2	1	2	0	0	7

V letošním akademickém roce (2015/2016) na FSS evidujeme celkem **31 studentů DSP** (viz Tabulku 2), z nich má 9 studium přerušeno. Statut řádného studenta má tak 22 (18 studentů studuje prezenční formu studia, 3 formu kombinovanou a 1 studijní obor Social Work – studium v anglickém jazyce).

¹ Ve velké míře se jednalo o akademické pracovníky FSS (tedy studenty DSP, kteří postupně posílili vědeckovýzkumný tým fakulty), tudíž jejich motivace a podmínky pro úspěšné ukončení studia byly specifické.

Tabulka 2 Počty studentů v jednotlivých ročnících v akademickém roce 2015/2016			
Ročník	Studuje	Přerušeni studia	Celkem
1.	8	0	8
2.	7	2	9
3.	6	2	8
4.	1	4	5
5.	0	1*	1
Celkem	22	9	31

* V březnu 2016 studentka úspěšně vykonala SDZk a obhájila DP.

Vzhledem k relativně vysokému počtu studentů v DSP spatřujeme v budoucnu velký potenciál v excelentních absolventech, kteří budou moci kontinuálně posilovat a rozšiřovat vědeckovýzkumný tým naší fakulty.

V návaznosti na výše uvedené předkládáme v tomto sborníku články osmi studentek a studentů v DSP na FSS OU prezentující projekty či úvodní části připravovaných disertačních prací. U většiny z nich se jedná o první publikační zkušenost, která je nezbytným „odrazovým můstkem“ k další badatelské a publikační činnosti.

Soňa Vávrová

II. Ph.D. Students' Session

TOWARDS A SOCIAL EUROPEAN UNION: CAN WE CREATE A MULTINATIONAL WELFARE STATE MODEL?

Stijn CROES

University of Ostrava, Faculty of Social Studies, Ostrava (Czech Republic)

Abstract

In my dissertation I would like to search answers to the question, if the creation of a harmonized multinational welfare state model with social minimum standards in the European is feasible and possible, how these standards can be theoretically and technically implemented and if this multinational social model would lead to a more effective usage of EU financial resources in social work programs across the member states of the European Union.

Keywords

Social Europe, Harmonization of Welfare States, Impact on Social Work.

Introduction to the research topic

Current Europe is still in the aftermath of one of the worst economic crisis in decades. The effects of this financial downturn on households and workers are starting to be visible, with showing a rapid and significant deterioration of the labour market situation in practically all EU member states with overall unemployment on the rise. So far, political response to the crisis has been mainly concentrated on fixing the financial system (i.e. fiscal compact) and promoting economic recovery by far-reaching austerity measures. Yet, history reveals that crises of this scale lead to social unrest and political instability unless immediate action is taken to alleviate the effects of the economic decline on citizens. Next to this general negative atmosphere, we are currently witnessing a massive migration crisis that is also bringing new social instability to our continent.

The European Union is a community of relatively well-developed welfare states. In all member states, whatever their social policy background or level of economic development may be, there is major consent that the welfare model should be assure general prosperity among its citizens, able to protect the most vulnerable inhabitants (within the framework of social and health policies) and be able to offer high quality public education. However different European welfare states are, their national tax and benefit systems have created, to varying degrees and with varying success,

a capacity for social and economic stabilization in periods of economic decline; these automatic stabilization mechanisms are as such linked with the protection of vulnerable individuals.

The historical founders of the European integration project were convinced that enhanced European economic cooperation would contribute to the smooth development of prosperous national welfare states, whilst leaving social policy concerns essentially at the national level (Vandenbroucke, 2014). History has not proven them entirely wrong, at least until the mid-2000s. Yet, the experience of the financial crisis forced us to reconsider the level of integration. Austerity measures, dictated by the main international institutions, including the European ones, forced member states to cut their budgets on social welfare systems. Well-known LSE economist Paul De Grauwe stated in 2013, that the lack of any sort of social compact in the Union has been fundamental for the so-called “*design failure*” of the European integration process.

Within my dissertation I want to check if this design failure can be really fixed by harmonization of social policies in order to strengthen the national welfare models in a globalized and integrated Europe. I want to check if policy areas of social work can be function more effectively inside the framework of an integrated “social union” or social pillar.

Proposed general structure of my dissertation:

- Theoretic introduction to several concepts of a Social European Union (historical and current proposals).
- Overview of competences and challenges of EU in the field of social policies and its direct impact for social work in the member states.
- Arguments in favour harmonization or not.
- Research conclusions.

Historical context and legal development (theoretical research)

From the signing of the Treaty of Rome in 1957 until the creation of the Single market in 1986 (SEA) there had been just little progress in the area of social policy harmonization. The founding treaty set up a modest, cautious and narrowly focused social policy in which just 12 out of 248 legal articles were related to social policy. (Hantrais, 2007)

The European Commission was given some instruments to promote closer coordination between the member states varying from training, employment, labour conditions, and social security up to collective bargaining (Copeland, 2014). How this coordination and in which form should be organized, was not really clear. Directives were allowed to interfere when on the national level laws or practices could distort fair competition as a condition in a single market and probably the most visible one, to secure free movement of migrant workers among member countries of the European Union. Some work was also made for gender equality concerning the pay gap and to combat discrimination on grounds of citizenship. Probably the most

important realization was the establishment of the European Structural Funds (one of the few redistributive EU policies, but still under the principle of shared management with the national member states) to assure financial assistance to areas affected by deindustrialisation or high levels of unemployment. Cohesion funds also helped to strengthen the unity of member states' economies to ensure their harmonious development by reducing the differences existing between the various regions and the backwardness of the less-favoured regions, i.e. with investments to enhance infrastructure.

The evolution of legal competences

The key to understanding the Treaty of Rome (and later on the other fundamental Treaties of the EU) drafters' limited ambitions in the social field lay in Article 117 EEC (Vandenbroucke, Vanhercke, 2014). This provision stated that member states agreed upon the need to promote improved working conditions and an improved standard of living for workers, so as to make possible their harmonisation while the improvement is being maintained. Member states then affirmed their belief that such a development would ensue not only from the functioning of the common market, which would favour the harmonisation of social systems, but also from the procedures provided for in the EEC Treaty and from the approximation of provisions laid down by law, regulation or administrative action. Article 117 therefore encapsulated two ideas: First, harmonisation in social matters would follow spontaneously from enhanced economic integration. Second, only economic cooperation ought to be pursued at the level of the (then) Community. Member States would be in charge of any social policies they thought would need to be adopted. The EU was therefore never initially conceived as a social union; social policy was meant to primarily stay the competence of the individual members at national level.

That view started to change in the late 1970s in the aftermath of the economic and oil crisis, in part for economic reasons: countries with higher social standards feared that they were at an economic competitive disadvantage. Eventually this led to the introduction of a specific legal basis for social policy matters by the Single European Act 1986 (SEA), namely Article 118a EEC, now Article 153 TFEU in the field of health and safety which allowed for qualified majority voting in the Council. Article 118a EEC provided:

- Member States shall pay particular attention to encouraging improvements, especially in the working environment, as regards the health and safety of workers.
- In order to help achieve the objective laid down in the first paragraph, the Council, acting by qualified majority voting ... shall adopt by means of directives, minimum requirements for gradual implementation, having regard to the conditions and technical rules obtaining in each Member State.

The creation of the Eurozone and the start of the financial crisis

The Eurozone looked like a wonderful construction at the time it was built. Yet it appeared to be loaded with design failures. In 1999 De Grauwe compared the Eurozone to a beautiful villa in which Europeans were ready to enter. Yet it was a villa that did not have a roof. As long as the weather was fine, we would like to have settled in the villa. We would regret it when the weather turned ugly. (De Grauwe, 1999) With the benefit of hindsight, the design failures have become even more manifest as the ones that were perceived before the start. Economists have long recognized after the creation of the European Monetary Union that ultimately the monetary union will have to be embedded in a fiscal union. Put differently, the euro is a currency without a country and real government. To make the euro sustainable a country will have to be created (so called economic governance). An essential component of a country is a central authority capable of organising taxes and managing a budget by spending for the whole of the union. Such a fiscal union, however, is so far off that we have to think of other embedding procedures that are less ambitious, yet achieve the result of making the Eurozone sustainable in the long run.

Now after the financial crisis the question if a monetary union embedded in a fiscal and banking union is really enough in a union without integration or harmonisation of social policies. The EU's response to the financial and economic crisis was destined to have a profound effect on the future shape of EU social policy. The picture of an EU acquiring ever greater competences in the field of EU social policy has unfortunately frozen. The EU, once seen as a saviour of social policy, is now viewed in some states as a threat to the very existence of social policy, both at EU level (there are few legislative proposals on the table) – and, more importantly, at national level. Deregulation of national labour standards – in those key areas where there is no EU legislation – has been seen as an essential pre-requisite to making the EU's labour market more flexible. The economic and social situation continues to be uncertain. The unemployment rate remains historically high (9.0 %), and long-term unemployment is worryingly high (5.1 %) in the EU. Youth unemployment rates have not decreased significantly, sitting at an EU average of 21.4 %. The share of people at risk of poverty or social exclusion in the EU is more than 24.4 % of the total population. Europe is off track in reaching its 2020 employment and social inclusion targets. Since the onset of the crisis, more and more voices have highlighted the high social cost of austerity policies.

In this negative context of austerity and fragile economic recovery, the call for a more “social” Europe is growing. In his October 2014 speech to the European Parliament, European Commission President Jean-Claude Juncker, spoke of his wish for Europe to be “Triple-A on social issues”, putting social issues further up on the agenda. So far, initiatives have been launched by the Commission to give greater prominence to employment and social harmonization considerations in European policies. Parliament, for its part, consistently pushes for higher European social standards.

Future of social services in a harmonized social Europe (practical research)

In the EU, social services play a crucial role in improving quality of life and providing social protection. They include:

- social security,
- employment and training services,
- social housing,
- child care,
- long-term care,
- social assistance services.

These services are a vital means of meeting basic EU objectives such as social, economic and territorial cohesion, high employment, social inclusion and economic growth. As stated before, the EU encourages cooperation and the exchange of good practice between EU countries to improve the quality of social services, and provides financial support for their development and modernisation (as mentioned from the European Social Fund, ESF) (Andor, 2013).

Community rules and social services – clarifying the situation

In modernising social services to better respond to changing needs, societal challenges (for example population ageing) and financing constraints, national authorities are increasingly diversifying the ways in which these services are organised, provided and financed (i.e. increased decentralisation, outsourcing of certain tasks to private – profit or non-profit – service providers). Consequently, a growing proportion of these services now come under the scope of Community rules on competition and the EU's internal market.

In this new environment, public authorities, service providers and users have asked for clarification of the legal framework. A broad consultation process carried out over the last few years has shown that most difficulties relate to a lack of awareness or misinterpretation of the rules rather than dissatisfaction with the rules themselves.

Supporting the quality of social services

Interest is growing among public authorities, services providers, users and other stakeholders in the debate on the quality of social services. The Commission supports the development, (within the Social Protection Committee) of a voluntary EU quality framework providing guidelines on how to set, monitor and evaluate quality standards. This initiative is part of a strategy which includes financing (via the PROGRESS programme) of bottom-up, transnational projects to develop mechanisms for defining, measuring, assessing and improving the quality of social services.

Impact of Social Europe on social services

If we consider harmonization as part of the future development in the European integration process, based on historical and legal theory, but also thanks to its role in the current European political agenda, than we can assume also remarkable

changes in the way how EU budgeting of social service will work in the future. Immediate questions will raise up, like:

- Does harmonization include new financial schemes for ESF projects?
- Could harmonization help to reach more effective social services thanks to the smooth implementation of good practices in other member states?
- Is harmonization a way how to avoid misunderstanding of rules and to make funding easier?
- Does the change of direct competence from the national level to the European level enhance usage of funding policies?

I would like to develop a questionnaire, based on theoretical research of the potential of Social Europe, which can be submitted to social services experts, for instance:

- Program funding specialists from the institutional level up to user level.
- Social workers using social services, financed by the European Union or through one of their funds.
- Stakeholders (trade unions, politicians and other social Europe related organisations), who are working on international cooperation etc.

References

- ANDOR, L. 2013. *Investing in Social Europe*. Brussels: Publication's Office European Commission.
- COPELAND, P. 2014. *EU Enlargement, the Clash of Capitalisms and the European Social Dimension*. Oxford: University Press.
- DE GRAUWE, P. 1999. 'Risks of a Roofless Euroland'. *Time Magazine*, January 11.
- HANTRAIS, L. 2007. *Social Policy in the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- VANDENBROUCKE, F. 2014. 'The Case for a European Social Union: From Muddling Through to a Sense of Common Purpose'. *Euroforum KU Leuven*.
- VANDENBROUCKE, F., VANHERCKE, B. 2014. *A European Social Union: 10 Tough Nuts to Crack*. Brussels: Friends of Europe.

SOUVISLOST KVALITY TERÉNNÍCH SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRO SENIORY POSKYTOVANÝCH S REGISTRACÍ

Šárka DOŘIČÁKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The population is aging and this is associated with increasing number of elderly people in the population. In the past we used to have strictly paternalistic approach in social services, nowadays we have it changed to partner approach. A client can choose a provider of social services himself. With increasing number of elderly people in the population the demand for high-quality services arises. And this creates place in the market for business activities in social services. In the Czech Republic social services number 108/2006, which says that all providers must be registered. In the Czech Republic according law number 108/2006 about social services, all providers must be registered. The client can apply for social care benefit, which is used to pay for social services. All registered providers and their services undergo quality control. Unregistered providers are not subject of this quality control, because according law they do not exist. In the partner approach a client is an active subject and if he is not satisfied with registered social services, he may go to unregistered provider. In this case social care benefit is not used in accordance with the law. These hidden and unofficial services, cannot guarantee the quality of provided social services and fees for provided services.

Keywords

Social Services, Population Aging, Market, Registered Social Services, Unregistered Social Services, the Act on Social Services, Welfare State.

Úvod

V tomto textu představím projekt mé disertační práce nazvané *Souvislost kvality terénních sociálních služeb pro seniory poskytovaných s registrací*. Text se zabývá poskytováním terénních sociálních služeb pro cílovou skupinu seniorů a to poskytovateli registrovanými, ale i těmi, kteří dané oprávnění nemají. Je zaměřen na kvalitu terénních sociálních služeb, v souvislosti s jejich aktuální dostupností. Sociální služby mohou být v České republice od roku 2007 poskytovány pouze podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen zákona) a to výhradně registrovanými poskytovateli¹. V současné době se však setkáváme se skutečností, že sociální služby nabízejí i poskytovatelé bez registrace, což není v souladu se zákonem. O prvních poskytovatelích pobytových sociálních služeb bez licence,

¹ Podle § 78 zákona lze sociální služby poskytovat jen na základě oprávnění k poskytování sociálních služeb, není-li v § 83 a 84 stanoveno jinak; toto oprávnění vzniká rozhodnutím o registraci.

jsme se dozvěděli v roce 2012 prostřednictvím mediálních kauz, které upozorňovaly na nedodržování základních lidských práv u klientů, jež byli umístěni v tzv. „ubytovnách“ (VOP, 2014). Lze se domnívat, že existovaly již dříve, ale o této skutečnosti se nehovořilo. Služby byly poskytovány prostřednictvím asistentů sociální péče, nebo na základě živnostenského oprávnění, to však zákon neumožňuje. Současně docházelo ke zneužívání příspěvku na péči, protože poskytovatelem sociální služby nemůže být poskytovatel bez registrace. Následně se tímto problémem zabývalo Ministerstvo práce a sociálních věcí i Veřejný ochránce práv (MPSV, 2014b; VOP, 2014). Skutečnost, že se podobné služby vyskytují také v terénní a ambulantní službě je však dosud skrytá a proto opomíjená. V této souvislosti si můžeme položit otázku, proč dochází ke vzniku nelicencovaných služeb a jaké nebezpečí klientům služby bez registrace přináší. Rostoucí poptávka po terénních sociálních službách pro seniory a nedostatečný počet registrovaných poskytovatelů, dává prostor k podnikání v tržním sektoru, kde je příznivé pole pro manažerismus a marketizaci². V tomto případě se však jedná o vznik služeb bez registrace, které danou činnost vykonávat nemohou³. Mlčoch uvádí, že sociální a ekonomická změna, která nastala v oblasti sociálních a pečovatelských služeb, zaznamenala ve světě výrazný přesun od solidarity a reciprocity k tržní rovnosti (Mlčoch, 2014). Sociální služby mohou být v ČR poskytovány v souladu se zákonem registrovaným poskytovatelem, osobou blízkou, nebo asistentem sociální péče. Jestliže je však aktuální nabídka registrovaných služeb nedostačující, tak se zájemci o službu obracejí na poskytovatele bez registrace. V této souvislosti spatřuji praktický problém se vznikem utajených neregistrovaných terénních sociálních služeb pro seniory. V případě, že je registrovaná služba⁴ pro seniory, kteří potřebují sociální službu aktuálně nedostupná, jsou odkázáni na vyhledání služby alternativní. Nedostatečná síť sociálních služeb s odpovídající kapacitou a kvalitou registrovaných sociálních služeb pro seniory tak přivádí zájemce do nesnází, a proto se obracejí na služby dostupné, i když nejsou registrované.

Teoretický kontext

V této kapitole vymezím klíčové pojmy, se kterými budu ve své disertační práci pracovat. Budu vycházet z teorie welfare state, která je nejčastěji chápána jako stát blahobytu, či stát veřejných sociálních služeb, který hledá cestu mezi ekonomikou, jež je řízena centrálně a ekonomikou tržní. Mnohdy je welfare state definován, jako stát, kde zodpovědnost za základní životní podmínky je věcí veřejnou, jehož podstatou je přerozdělování (Krebs, 2007). Sociální stát apeloval na spravedlnost a rovnost (Večeřa, 1996). Všichni občané tak na základě legislativy mohli žádat o pomoc u státu, tím však docházelo k destrukci solidarity a svépomocných aktivit

² Manažerismus směřuje ke snížení veřejných výdajů a cenově efektivním službám (Malík Holasová, 2014).

³ Registrace se dle § 79 zákona nevyžaduje, poskytuje-li osobě pomoc osoba blízká nebo asistent sociální péče, který tuto činnost nevykonává jako podnikatel.

⁴ Sociální služby lze vyhledat v registru poskytovatelů sociálních služeb:

http://iregistr.mpsv.cz/socreg/vitejte.fw.do?SUBSESSION_ID=1458293370076_1

(Keller, 2009). Oslabování pomoci od rodinných příslušníků a využívání státní pomoci však začalo způsobovat ekonomické problémy a vyvolalo diskuze nad dalším rozvojem sociálního státu (Scopol, Amenta, 1986). V současné době se od štědrého sociálního přístupu welfare state upouští a je kladen důraz na post welfare state, který garantuje minimální sociální ochranu a podporuje občany v samostatném jednání. Sociální stát by měl odpovídat trendům a uspořádání současné společnosti a chránit před novými riziky, mezi které můžeme řadit také stárnutí populace, nezaměstnanost apod. (Krebs, 2007). Vlivem ekonomizace se i sociální služby začaly chápat jako tržní subjekty, které poskytují své služby zákazníkům a setkáváme se tak s pojmy jako je flexibilita, efektivita, či management (Malík Holasová, 2014). Sociální práce se však s nárůstem klientů stále více potýká s byrokratickou zátěží. Poskytovatelé sociálních služeb jsou nuceni šetřit ve všech oblastech, což vede k tomu, že si vybírají své klienty podle platební schopnosti a zda mají příspěvek na péči. Tím však dochází k tomu, že někteří klienti sociální sítě propadají a služby se k nim nedostávají.

Jelikož se budu zabývat registrovanými sociálními službami a službami poskytovanými bez registrace, pokusím se vymezit tyto termíny v kontextu sociální práce. Registrovaný poskytovatel sociálních služeb musí podle § 79 zákona splňovat podmínky registrace, kterými je bezúhonnost a odborná způsobilost všech osob, jež budou sociální služby poskytovat.

O registraci rozhoduje příslušný krajský úřad podle místa trvalého nebo hlášeného pobytu fyzické osoby nebo sídla právnické osoby. Pokud je zřizovatelem poskytovatele sociálních služeb ministerstvo, tak o registraci rozhoduje ministerstvo⁵. Poskytovatelé jsou povinni dodržovat standardy kvality sociálních služeb, průběžně plánovat služby podle potřeb klientů a vytvářet podmínky, které příjemcům služby umožní naplňovat jejich lidská a občanská práva.⁶ Garantem sociální práce je sociální pracovník, který koordinuje poskytování sociálních služeb.⁷ Neregistrovaný poskytovatel je ten, který svou činnost nemůže podložit registrací podle zákona o sociálních službách. Mnohdy se jedná o poskytovatele, kteří svou činnost vykonávají na základě živnostenského oprávnění, nebo prostřednictvím asistenta sociální péče, což podle § 79 nelze, protože by byl statut asistenta využíván k jiným účelům, než zákon stanoví. Sociálními službami v tomto textu budou sociální služby registrované podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ale také služby poskytované bez registrace. Bude se jednat o terénní služby pro seniory. Dalším základním pojmem je kontrola kvality, kterou lze vymezit jako poskytování zpětné vazby a způsob garance kvality. Veber definuje kvalitu jako stupeň splnění požadavků souborem charakteristik, kde je požadavkem potřeba, nebo očekávání, které jsou obecně stanoveny, a předpokládá se, že jsou závazné (Veber, 2009). Kontrolou bude v tomto textu způsob garance kvality. Nutné je však také zmínit dostupnost sociálních služeb, která je definována jako: „*taková vlastnost služby, která zaručuje, že ve chvíli, kdy se člověk dostane do nepříznivé sociální situace, obdrží*

⁵ § 78 zákona.

⁶ § 88 zákona.

⁷ § 109 zákona.

pomoc, radu, jak situaci řešit, bude na ni mít prostředky a tato pomoc bude v jeho dosahu“ (Mátl, Jabůrková, 2007: 14). Z této definice lze dostupnost chápat ve více významech a to podobně, jako ji specifikuje MPSV v Metodice pro plánování sociálních služeb, kde stanoví, že dostupnost je fyzická, ekonomická, sociální, informační a psychologická (MPSV, 2005: 2). Rovněž stárnutí populace je klíčovým pojmem, který se v současné době stává celosvětovým problémem, na který je nutno hledat adekvátní řešení. Tento fakt nám deklarují národní i mezinárodní strategické dokumenty (Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017; Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002). Ke konci roku 2015 bylo podle dostupných statistik v České republice 1 880 000 obyvatel starších 65 let, kteří tvořili 17,40 % populace a 3,90 % osob starších 80 let (ČSÚ, 2016)⁸. V evropských zemích zastupovaly osoby starší 65 let 17,72 % a osoby nad 80 let 4,62 % z celkové populace. Předpokládá se však, že v padesátých letech 21. století se tento počet zdvojnásobí (MPSV, 2014a). Zvyšující se délka života je výsledkem modernizace společnosti a zlepšujících se životních podmínek.

Ve své práci se zaměřím na teoretický problém nedostatku vědění o souvislosti subjektivně vnímané kvality terénních sociálních služeb s jejich registrací. Ten se týká předpokladu, že nevíme dost o tom, zda jsou služby s registrací, které podléhají kontrole kvality, kvalitnější, než služby bez registrace. Současně, však nevíme dost o tom, zda jsou služby bez registrace, které nepodléhají kontrole kvality, kvalitnější, než služby s registrací. Nedostatek vědění o otázce, zda jsou služby s registrací, které podléhají kontrole kvality kvalitnější, než služby bez registrace by mohl bránit, aby si aktéři politiky sociálních služeb uvědomovali, že prosté zavedení registrace nebo redukce neregistrovaných služeb nemusí být zajištěním dostupnosti kvalitních služeb. Praktický problém vzniku utajených neregistrovaných terénních sociálních služeb pro seniory úzce souvisí s teoretickým problémem nedostatku vědění o souvislosti kontroly kvality terénních sociálních služeb pro seniory s jejich registrací. Jestliže se o problematice vzniku utajených neregistrovaných terénních sociálních služeb neví, tak není řešena a předpokládá se, že aktuální nabídka registrovaných služeb je dostačující. Zároveň se neví, zda je kontrola kvality zárukou kvalitní péče pro seniory. Za předpokladu, že registrace není nutně zárukou dostupnosti kvalitních služeb, to směřuje k další otázce, jak kontrola kvality ovlivňuje celkovou dostupnost kvalitních služeb.

Vymezení cílů disertační práce

Symbolickým cílem disertační práce je upozornit na vznik utajených terénních sociálních služeb pro seniory. Aplikačním cílem je specifikovat možnosti zajištění dostupnosti kvalitních terénních sociálních služeb pro seniory a cílem poznávacím je dojít ke zjištění, jak souvisí kvalita terénních sociálních služeb pro seniory s jejich registrací.

⁸ Statistická data ke dni 31. 12. 2014.

Vymezení metodologie a předmětu výzkumu

Pro svůj výzkum jsem se rozhodla zvolit kvalitativní výzkumnou strategii, jelikož induktivní způsob poznání umožňuje vhléd do co největšího množství dimenzí daného problému od konkrétních případů k obecnému. Mezi hlavní složky kvalitativního výzkumu řadíme údaje z rozhovorů a pozorování, analytické nebo interpretační postupy, jejichž prostřednictvím docházíme k závěrům či teoriím a také písemné a ústní výzkumné zprávy. Kvalitativní výzkum je nematematický postup, kde jsou výsledkem poznatky odvozené z údajů. Mezi hlavní složky kvalitativního výzkumu patří údaje, analytické a interpretační postupy, jejichž prostřednictvím docházíme k závěrům nebo teoriím. Postupy obsahující techniky konceptualizace údajů se nazývají kódování. Součástí analýzy mohou být postupy, jako je nestatistické pořizování výběrů, psaní protokolů či vytváření vztahů schémat mezi pojmy. Písemné a ústní výzkumné zprávy jsou rovněž složkou kvalitativního výzkumu (Strauss, Corbinová, 1999).

V disertační práci použiji kvalitativní metodu zakotvené teorie (*gounded theory method*), kterou budu data analyzovat. Cílem zakotvené teorie je vytvoření teorie, která vysvětluje problematiku zkoumané oblasti. Dobře vytvořená splňuje kritéria, podle kterých se posuzuje vhodnost teorie pro konkrétní jev. Jedná se o kritéria: shoda, srozumitelnost, obecnost a kontrola. (Glaser, Strauss, 1967) Pokud jsou postupy této metody správně dodržovány, zaručují požadavky na validitu, reliabilitu a objektivnost (Strauss, Corbinová, 1999). Použiji techniku polostrukturovaného rozhovoru a obsahovou analýzu dokumentů. Bude se jednat zejména o zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, další strategické dokumenty a relevantní literaturu. Z provedených rozhovorů provedu transkripci celého textu, abych podstatné skutečnosti nevynechala a bylo dosaženo požadované hloubky. Následně bude provedena analýza kódováním, která se skládá ze tří hlavních typů. Jedná se o otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování.

Výzkumným souborem budou poskytovatelé a klienti registrovaných a neregistrovaných terénních sociálních služeb pro seniory. K výběru informantů využiji záměrný výběr přes instituci a techniku nabalování – snowball sampling (Hendl, 2005). Při práci s klienty a poskytovateli budu dbát na etické zásady, mezi které patří dobrovolná účast, anonymita, důvěra, poctivost v analýze dat a prezentace výsledků.

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že informovanost o dostupných sociálních službách by měla být rozšířena i na místní úrovni, aby zájemci o služby měli adekvátní informace přímo tam, kde žijí. Tím se nabízí otázka, jak lze rozeznat službu registrovanou od neregistrované a jak ochránit uživatele před nekvalitními sociálními službami. Dalším aspektem je již prvotní plánování. Pokud požadovaná služba není uvedena v komunitním plánu, není následně zařazena do plánu střednědobého a tím ztrácí naději na podporu ze státního rozpočtu. Jelikož se některé komunitní plány aktualizují

po delším období, vznikají tak mezery mezi nabídkou a poptávkou aktuálně dostupných sociálních služeb.

Literatura

- ČSÚ. 2016. *Česká republika v mezinárodním srovnání (vybrané údaje) – 2015. Složení obyvatelstva podle věkových skupin, 2014* [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 2016-04-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo>
- GLASER, B., STRAUSS, A. 1967. *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- KELLER, J. 2009. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Slon.
- KREBS, V. 2007. *Sociální politika*. Praha: ASPI.
- MALÍK HOLASOVÁ, V. 2014. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*. Praha: Grada.
- MÁTL, O., JABŮRKOVÁ, M. 2007. *Kvalita péče o seniory: řízení kvality dlouhodobé péče v mezinárodním srovnání*. Praha: Galén.
- MLČOCH, L. 2014. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Karolinum.
- MPSV. 2014a. *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období 2013 až 2017* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2016-04-01]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/20848/NAP_2013-2017_070114.pdf
- MPSV. 2014b. *Ministerstvo varuje před podvodnými poskytovateli sociálních služeb* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/19372>
- MPSV. 2005. *Východiska a principy plánování sociálních služeb v ČR* [online]. *Metodiky pro plánování sociálních služeb*. Praha: MPSV. [cit. 2016-03-30]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/6480/Metodika_obecna.pdf
- MPSV. 2002. *Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2016-04-01]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf>
- SCOCPOL, T., AMENTA., E. 1986. *States and Social Policies. Annual Reviews Sociology*. [online]. 12. [cit. 2016-05-20]. Dostupné z: <http://www.socsci.uci.edu/~ea3/States%20and%20Social%20Policies.pdf>
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- VEBER, J. 2009. *Management: základy, moderní manažerské přístupy, výkonnost a prosperita*. Praha: Management Press.
- VEČEŘA, M. 1996. *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: Slon.
- VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. 2014. *Neregistrovaná sociální služby* [online]. Praha: VOP. [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/stiznosti-na-urady/chcete-si-stezovat/zivotni-situace-problemy-a-jejich-reseni/neregistrovana-pobytova-socialni-sluzba>
- ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

INFORMATIZACE SPOLEČNOSTI: INFORMAČNÍ A KOMUNIKAČNÍ TECHNOLOGIE JAKO NÁSTROJE INTERVENCE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Adéla DVOŘÁKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This article deals with the implications of the process of informatization of society with respect to social work. The process of informatization can be viewed from various perspectives. Here, we are specifically focused on the issue of the implementation of the information and communication technologies into social work. First, we are going to introduce the concept of the information society – as a theoretical background of the chosen topic. The following part will introduce the issue of informatization with respect to social work – by outlining the basic questions arising within the scope of this context. The part of the article is also an outline for future research.

Keywords

Information Society, Informatization of Society, Informatization of Social Work, Information and Communication Technologies in Social Work.

Úvod

Tento příspěvek prezentuje projekt dizertační práce, který reaguje na nutnost reflexe modernizace společnosti a sociální práce v souvislosti s procesem informatizace. V rámci informatizace se zaměřujeme na problematiku informačních a komunikačních technologií ve výkonu sociální práce.

V následujícím příspěvku se zaměříme především na teoretická východiska zvoleného problému, s cílem uvést čtenáře do konceptu informační společnosti a s tím souvisejícím procesem informatizace sociální práce, ve smyslu implementace informačních a komunikačních technologií do jejího výkonu. Představíme rovněž nástin možného směřování výzkumu, jež bude věnován otázce, jak sociální pracovníci interpretují vliv využívání nástrojů informačních a komunikačních technologií na intervence sociální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami.

Koncept informační společnosti

Společnost můžeme chápat jako souhrn vzájemně spjatých individuí. Již ze samotné logiky plyne, že tento souhrn nemůže být statický. Společnost je dynamická, v průběhu lidských dějin se neustále proměňuje. Během dlouhého a složitého vývoje prošla několika zlomovými změnami, na jejichž základě můžeme provádět určitou klasifikaci a charakterizovat základní rysy jednotlivých etap.

Na počátku lidských dějin stojí společnost archaická, jež byla s přechodem k zemědělství nahrazena společností tradiční. Dalším zlomem byla průmyslová revoluce, kdy nastal od 18. století mohutný rozmach vědy a techniky. Změnila se role trhu, který se svou instrumentální racionalitou zaujal centrální pozici ve společnosti. Zrodila se společnost moderní. Nyní, ve 21. století, stojíme na prahu nové podoby společnosti.

Od druhé poloviny 20. století sociologové vedou intenzivní diskuze o otázce, zda lze současnou podobu společnosti považovat stále za moderní, nebo zdali nás čtené kvalitativní změny dovedly ke společnosti jiného charakteru. Někteří autoři říkají, že dosud čelíme společnosti moderní, avšak její pozdní či vyšší formě (viz např. Giddens, 2010; Beck, 2011), jiní naopak argumentují, že se společnost zcela proměnila a dospěla do postmoderní etapy (viz např. Lyotard, 1993; Bauman, 2002). Uvedená debata vede k odlišným porozuměním společnosti a k rozvoji mnoha konceptů. Mnozí autoři se, ve snaze o její nejvhodnější označení, zaměřují zpravidla na jeden z jejích četných aspektů (např. konzumní společnost, masová společnost, vzdělanostní společnost), nebo popisují fakt, že původní podoba dospěla ke svému konci (např. postmoderní společnost, postkapitalistická společnost, postindustriální společnost). Výsledkem je obrovské množství pojmů, jež se pokusil seřadit a vyložit jejich význam například Petrusek (2007), v jehož knize nalezneme přes více než 100 pojmenování současné společnosti.

Mezi uvedené koncepty patří také koncept informační společnosti. Poprvé se objevil v 60. letech 20. století a v průběhu minulých let se vyvinul různými směry. Vznikla pluralita přístupů a množství definic. V reakci se někteří autoři pokusili o jejich systematizaci. Mezi nejznámější z nich patří Duff (2000) a Webster (2006).

Uveďme zde systematizaci Webstera (2006), který rozlišit pět možných přístupů k informační společnosti, jež reprezentují následující kritéria (jedná se o ideální typy, vyskytující se v různých kombinacích):

1. *Technologické kritérium* – zaměřuje se na řadu technologických inovací, které se začaly objevovat od roku 1970.
2. *Ekonomické kritérium* – sleduje růst ekonomické hodnoty informačních aktivit.
3. *Pracovní kritérium* – klade důraz na převažující počet povolání nacházejících se v oblasti práce s informacemi, na pokles zaměstnanosti ve výrobě a na zvýšení zaměstnanosti v sektoru služeb.
4. *Prostorové kritérium* – upozorňuje na informační síť, jež mají výrazný vliv na organizaci času a prostoru.
5. *Kulturní kritérium* – zdůrazňuje, že současná společnost je zatížena informacemi.

Webster (2006) však tvrdí, že jednotlivá pojetí jsou nedomyšlená a přichází s šestým přístupem, zdůrazňujícím signifikanci teoretického vědění / informací, které stojí v centru každodenních interakcí a interpretací světa.

Dle kategorizace Webstera se budeme v následujícím textu vztahovat především k perspektivě informační společnosti, jež je postavena na technologickém a prostorovém kritériu, s důrazem na klíčovou roli informací. Zaměříme se na problematiku informačních a komunikačních technologií (dále jen „ICT“ z anglického „Information and Communication Technologies“) v sociální práci.

Z hlediska této perspektivy můžeme informační společnost charakterizovat „podstatným využíváním digitálního zpracování, uchovávání a přenosu informací“, kdy se ze zpracování informací stává „významná ekonomická aktivita, která prostupuje tradičními ekonomickými či společenskými aktivitami a vytváří zcela nové příležitosti a činnosti, které podstatně ovlivňují charakter společnosti“. (Zlatuška, 1998)

Proces informatizace sociální práce

Informatizace představuje proces, v jehož rámci dochází k pronikání ICT do společnosti. Pod pojmem ICT si přitom můžeme představit jakékoliv technologie využívané pro ukládání, vyhledávání, manipulaci, přenos nebo příjem informací v digitální formě. To zahrnuje jak hardwarové (např. počítač, mobilní telefon, tablet), tak softwarové (např. aplikace, programy) vybavení.

Podle některých autorů (viz např. Vymětal, 2010) je proces informatizace stejně významný, jako byla v minulosti industrializace. Tento proces s sebou přináší řadu důležitých změn a ovlivňuje sociální, politickou i ekonomickou stránku společnosti.

V sociální práci byl, v rámci procesu informatizace, velice významný krok spočívající v zavádění počítačů do výkonu praxe. Již od 70. let minulého století se v reakci začala objevovat řada otázek směřujících k porozumění novým technologiím, k možnostem jejich využití či k možným důsledkům pro sociální práci. První diskuze se odehrávaly především v USA (např. Abels, 1972; vznik časopisů orientovaných na ICT v oblasti práce s lidmi z 80. let jako je *Computer Use in Social Services Network* – současně vycházející pod názvem *Journal of Technology in Human Services*) a rovněž v UK (např. Glastonbury, 1985).

Od minulého století se vztah sociální práce k ICT značně proměnil. ICT se staly běžnou součástí výkonu praxe a v mnohých ohledech ji výrazně ovlivnily. Mezi sociálními pracovníky a klienty je například využívána komunikace prostřednictvím elektronické pošty, běžným se stalo také online poradenství, sebe-prezentace poskytovatelů sociálních služeb na internetových stránkách, diskusní fóra, chaty, podpůrné skupiny a jiné projekty. Využívají se nejrůznější programy a aplikace.

V reakci na informatizaci sociální práce publikovaly asociace NASW a ASWB (2005) standardy s názvem *Standards for Technology and Social Work Practice* (překladem Standardy pro technologie a praxi sociální práce), které uvádí výčet dovedností a znalostí nutných k výkonu kompetentní a etické praxe. Vzhledem k nutnosti poskytnout sociálním pracovníkům rovněž praktické pokyny, vznikl v návaznosti dokument *Model Regulatory Standards for Technology and Social Work Practice* (překladem Modelové regulační standardy pro technologii a praxi sociální práce). (ASWB International Technology Task Force, 2015)

I přes začlenění ICT do výkonu sociální práce, proces informatizace pokračuje. Postupně se proměňuje téměř vše, od technologií, přes požadavky, po postupy. Stejně jako proces informatizace pokračuje i diskuze možných pozitivních a negativních důsledků.

Důsledky procesu informatizace sociální práce

Jak již bylo nastíněno, proces informatizace sociální práce je velice ambivalentní. Na jedné straně s sebou přináší nové možnosti, na straně druhé četná úskalí. Uvedme zde nejdiskutovanější otázky.

Jako první bychom mohli zmínit otázku vlivu ICT na sociální interakci mezi sociálním pracovníkem a klientem. V současné době hrají ICT v rámci mezilidských vztahů významnou úlohu, přičemž komunikační procesy, probíhající s využitím ICT, jsou odlišné od tzv. face-to-face interakce. Tuto skutečnost je zapotřebí brát v úvahu, sociální pracovníci se s ní musí naučit pracovat. V opačném případě nemusí docházet k výkonu etické, důvěrné a kompetentní sociální práce. Jak uvádí Perron et al. (2010), sociální práce nemůže vývoji ICT vzdorovat, odmítat jej. Sociální práce musí pochopit roli ICT v každodenním životě a následně adekvátně reagovat.

V rámci sociální interakce vidí Perron et al. (2010) potenciál ICT například při práci s lidmi s omezenou pohyblivostí, s nějakým vzácným onemocněním, s lidmi bez možnosti face-to-face interakce či s lidmi, kteří chtějí zůstat v naprosté anonymitě. ICT sociální práci nabízí velikou flexibilitu a také možný výkon v globálním měřítku. Na druhé straně jsou zde možná rizika jako je například kyberšikana, otázka ochrany osobních údajů (klientů a také samotných sociálních pracovníků) či otázka důvěryhodnosti sociální práce a nová etická dilemata.

Hovoříme-li o ochraně osobních údajů, jež jsou v dnešní době běžně ukládány a sdíleny elektronicky, je nezbytné dodržovat právní předpisy a etické a sociální principy s tím spojené. To s sebou přináší nové nároky kladené na vzdělání a schopnosti sociálních pracovníků a také finanční nároky kladené na poskytovatele sociálních služeb (mnohé licencované softwary jsou finančně nákladné). Současné také může docházet k proměnám a vlivu na profesní identitu sociálních pracovníků, o čemž hovoří například Laurent (2008).

Laurent (2008) provedl studii, v níž došel k závěru, že ICT jsou spíše pozitivně spjatý s profesní identitou, jež se dívá na sociální akci z perspektivy účinnosti či efektivnosti. Na druhé straně stojí profesní identita, pro niž je klíčová otázka blízkosti a personalizovaného procesu péče a ochrany ohrožených osob. U takto zaměřených sociálních pracovníků se může objevit „kulturní šok“ pramenící z rozdílů mezi logikou ICT a logikou výkonu sociální práce.

Častá vysoká administrativní zátěž souvisí s otázkou byrokratizace sociální práce, již se věnovali například Burton a Broek (2009). Vedle argumentů, že ICT pomáhají zefektivnit a snížit pracovní zátěž, jsou také názory, že se sociální práce stává stále více administrativní záležitostí než realizací přímé práce s klienty. ICT by však měly sloužit pouze jako doplněk výkonu sociální práce.

Poslední otázkou, kterou zde zmíníme, je přístup k ICT a schopnost pracovat s nimi. V dnešní době se považují ICT za samozřejmost, stejně tak by měl být samozřejmý přístup k informacím (jež jsou šířeny především digitální formou). Stále však existuje významný podíl osob, jež k ICT a informacím přístup nemají. Objevila se nová forma exkluze, tzv. digitální exkluze či digitální propast (viz například van Dijk, 2005). Další problematikou je, že i když lidé přístup k ICT a informacím mít mohou, nemusí s nimi umět zacházet, pracovat. Ve společnosti, kde jsme informacemi v jistém slova smyslu zahlceni, může být orientace značně obtížná. Vystává tak nová výzva pro sociální práci.

Metodologie plánovaného výzkumu

Součástí dizertační práce bude výzkum věnovaný problematice informačních a komunikačních technologií v intervencích sociální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami. Uvedme si proto možné směřování výzkumu.

Zajímat nás bude otázka: *Jak sociální pracovníci interpretují vliv využívání nástrojů informačních a komunikačních technologií na intervence sociální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami?* Dílčími cíli přitom bude prozkoumat možná úskalí a přínosy s tím spojené.

Jedná se o téma v České republice prozatím neprobádané. Otevírá se tak potřeba porozumět zvolenému problému. Pro tyto účely jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii k jeho zkoumání. Jako vhodný výzkumný přístup se jeví situační analýza autorky Clarke (2005).

Plánovaným objektem výzkumu jsou sociální pracovníci z různých oblastí sociální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami. Jednotlivé oblasti mohou být konkrétně sestavy z oddělení sociálně právní ochrany dětí, z organizací poskytujících sociální poradenství pro rodiny s dětmi, ze sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi a z nízkoprahových zařízení pro děti a mládež.

S respondenty je možné provést polostrukturované rozhovory. Mezi hlavní zkoumané okruhy je možné zařadit: způsob využívání informačních a komunikačních technologií v rámci intervence, ovlivnění způsobu práce v rámci intervence, přínosy a úskalí využívání informačních a komunikačních technologií v intervenci sociální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami.

Závěr

Cílem příspěvku bylo uvést čtenáře do konceptu informační společnosti a s tím souvisejícím procesem informatizace sociální práce ve smyslu implementace informačních a komunikačních technologií do jejího výkonu. Součástí příspěvku byl rovněž nástin možného směřování výzkumu.

Jak je vidno, proces informatizace má na výkon a podobu sociální práce významný vliv. Tento vliv je ovšem ambivalentní povahy – přináší s sebou mnohá pozitiva i negativa. Zatímco v zahraničí se uvedenou problematikou zabývá mnoho odborníků, v českém prostředí zůstává opomíjena.

Projekt dizertační práce, z něhož tento příspěvek vychází, by měl přinést potřebnou reflexi. Výsledky plánovaného výzkumu mohou být porovnány se zahraničními zkušenostmi, výzkumy, literaturou či diskuzí. V případě identifikace úskalí, problémů je možná inspirace ze zahraničních zdrojů při hledání řešení – využití ověřených postupů, modelů sociální práce.

Literatura

- ABELS, P. 1972. Can Computers Do Social Work? *Social Work*, 17(5), 5–11.
- ASWB INTERNATIONAL TECHNOLOGY TASK FORCE. 2015. *Model Regulatory Standards for Technology and Social Work Practice* [online]. ASWB. [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <https://www.aswb.org/wp-content/uploads/2015/03/ASWB-Model-Regulatory-Standards-for-Technology-and-Social-Work-Practice.pdf>
- BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. 2011. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BURTON, J., BROEK, D. 2009. Accountable and Countable: Information Management Systems and the Bureaucratization of Social Work. *British Journal of Social Work*, 39(7), 1326–1342.
- CLARKE, A. 2005. *Situational Analyses: Grounded Theory After the Postmodern Turn*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- DUFF, A. 2000. *Information Society Studies*. New York: Routledge.
- GIDDENS, A. 2010. *Důsledky modernity*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- GLASTONBURY, B. 1985. *Computers in Social Work*. Basingstoke: Macmillan.
- LAURENT, V. 2008. ICT and Social Work: a Question of Identities? In: FISCHER-HÜBNER, S. et al. *IFIP International Federation for Information Processing. The Future of Identity in the Information Society*. Boston: Springer, 262, 375–386.
- LYOTARD, J. F. 1993. *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem, postmoderní situace*. Praha: Filosofia.
- NASW, ASWB. 2005. *NASW & ASWB Standards for Technology and Social Work Practice* [online]. Washington, DC: NASW Press. [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <http://www.socialworkers.org/practice/standards/NASWTechnologyStandards.pdf>
- PERRON, B. E., TAYLOR, H. O., GLASS, J. E., MARGERUM-LEYS, J. 2010. Information and Communication Technologies in Social Work. *Advances in Social Work*, 11(1), 67–81.
- PETRUSEK, M. 2007. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- VAN DIJK, J. 2005. *The Deepening Divide Inequality in the Information Society*. London: Sage Publications.
- VYMĚTAL, J. 2010. *Informační zdroje v odborné literatuře*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika.

WEBSTER, F. 2006. *Theories of the Information Society*. 3rd ed. New York: Routledge.

ZLATUŠKA, J. 1998. *Analýza podmínek pro přechod České republiky k informační společnosti* [online]. Brno: Fakulta informatiky Masarykovy univerzity. [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <http://www.fi.muni.cz/~zlatuska/CIS/>

SOCIÁLNÍ EXKLUZE JAKO MULTIDIMENZIONÁLNÍ JEV V KONTEXTU ČESKÉ REPUBLIKY A OSTRAVY

Markéta JANÍKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This paper refers about the dissertation project titled The Living conditions and strategies of socially excluded persons and deals with issues of social exclusion. This contribution also includes a description of the current situation of social exclusion in the Czech Republic and in Ostrava. At the end of the space paper refers about research aims, description of selected research strategy of the dissertation project etc.

Keywords

Social Exclusion, Participation, Two Dimensions of Exclusion, Family-Centered Social Work.

Úvod

Tento příspěvek vznikl v rámci aktivit spojených s tvorbou disertační práce *Životní situace a strategie sociálně vyloučených osob* a zabývá se základním vymezením pojmu sociální exkluze. Jeho součástí je také popis stávající situace v oblasti sociálního vyloučení v České republice a v Ostravě vystihující aktuálnost zvoleného tématu. Na základě vstupní analýzy relevantní literatury jsou formulovány cíle disertační práce a tomu odpovídající výzkumné strategie.

Multidimenzionální rozměr sociálního vyloučení

Do centra zájmu se problematika sociálního vyloučení a sociálně vyloučených dostává na konci osmdesátých let v souvislosti s ekonomickými a sociálními změnami odrážejícími se mimo jiné v nárůstu nezaměstnanosti, v prekarizaci práce apod. V devadesátých letech již koncept exkluze v akademické sféře i v praktické rovině sociální politiky dominuje. V současné době existuje nepřehledné množství definic a vymezení tohoto pojmu, exkluze je popisována např. prostřednictvím identifikace příčin (faktorů), které vedou k vyloučení a následně k diskurzům, které se s nimi pojí. Levitas (1998) hovoří o diskurzu redistributivním (spojujícím exkluzi s chudobou, řešením exkluze je redistribuce zdrojů vedoucí k odstranění chudoby), integrativním (hlavním problémem je nedostatek plnohodnotné práce, placené zaměstnání je považováno za hlavní mechanismus inkluze) a diskurzu morálním (příčinou vyloučení jsou určité morální a kulturní charakteristiky exkludovaných osob, které lze vyvážit resocializací) (Levitas, 1998; srov. Mareš, 2007). Objevuje se snaha vysvětlit exkluzi pomocí indikátorů umožňujících identifikovat vyloučené

osoby. Smith (2000 in Mareš, 2007) komplexně popisuje tyto indikátory v rámci vymezení jednotlivých dimenzí exkluze (ekonomické, sociální, politické, komunitní, individuální, prostorové, skupinové). Za hlavní faktory vedoucí k rozvoji exkluze, které uvádí Keller (2014), jsou považovány nezaměstnanost, prekarizace práce, destabilizace rodin, zeslabení mechanismu ochrany práce atd. Sociální exkluze je pojímána jako „*multidimenzionální jev charakteristický vyloučením jedinců či skupin z ekonomického, sociálního a kulturního života společnosti a znemožněním na tomto životě participovat*“ (Mareš, 2000: 18). Z části tato definice koresponduje s legislativním vymezením exkluze v České republice. Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách interpretuje sociální vyloučení v § 3, písm. f) jako „*vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnosti se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace*“ (Zákon, 2006).

V případě nepříznivé sociální situace zákon bere v potaz oslabení či znevýhodnění na základě věku, nepříznivého zdravotního stavu, krizové sociální situace, pro životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktům se společností apod. Multidimenzionální charakter má také sociální inkluze, jedná se o proces opětovného začlenění vyloučených osob či skupin do většinové společnosti. Woodward a Kohli (2001) vymezují tři dimenze inkluze: politickou (politická participace), ekonomickou (inkluze prostřednictvím trhu práce) a občanskou (participace na životě komunity, schopnost rozhodování o svém každodenním životě atd.). V kontextu programových dokumentů EU je inkluze vymezena jako „*proces, který zabezpečuje, že všem, kdo jsou vystaveni riziku chudoby a sociálního vyloučení, se dostane příležitosti a zdrojů nezbytných k plné participaci na ekonomickém, sociálním a kulturním životě společnosti a životní úrovni považované, ve společnosti, kde žijí, za standardní. Proces, který jim zajistí jejich podíl na rozhodování ovlivňujícím jejich život i schopnost uplatňovat svá základní práva*“ (Commission of the European Union, 2003: 9 in Mareš, 2004). V souvislosti s rozšířením podnikatelských hodnot a generalizací tržních vztahů (Keller, 2014) je zdůrazňování plné participace vyloučených osob zvláště v rovině ekonomické (následně pak v rovině sociální a kulturní) problematické. Keller (2014: 28) jako řešení exkluze vidí dvojí: „*dát lidem plnohodnotnou práci v potřebném množství, anebo přestat spojovat uznání a úspěšnost s čistě tržní úspěšností*“.

Situace v České republice a v Ostravě

Česká republika dle hodnocení Eurostatu (srov. Eurostat, 2016) je považována za jednu z nejvíce rovnostářských zemí Evropské unie s nízkým indexem ohrožení chudobou, problematický je ovšem dramatický nárůst počtu sociálně vyloučených osob. Ve srovnání s rokem 2006 narostl počet sociálně vyloučených osob v ČR téměř o jednu polovinu (Agentura pro sociální začleňování, 2016). Problematický je i prostorový rozměr sociální exkluze, prostorová segregace sociálně vyloučených osob. Neboť život v sociálně vyloučených lokalitách vede k násobení vyloučení, ke kumulaci rizik a následně k ještě většímu znemožnění participovat na životě společnosti. (Baum, 2014; Gojová et al., 2014) V České republice se během

posledních devíti let počet sociálně vyloučených lokalit více než zdvojnásobil, jak je patrné z Tabulky 1.

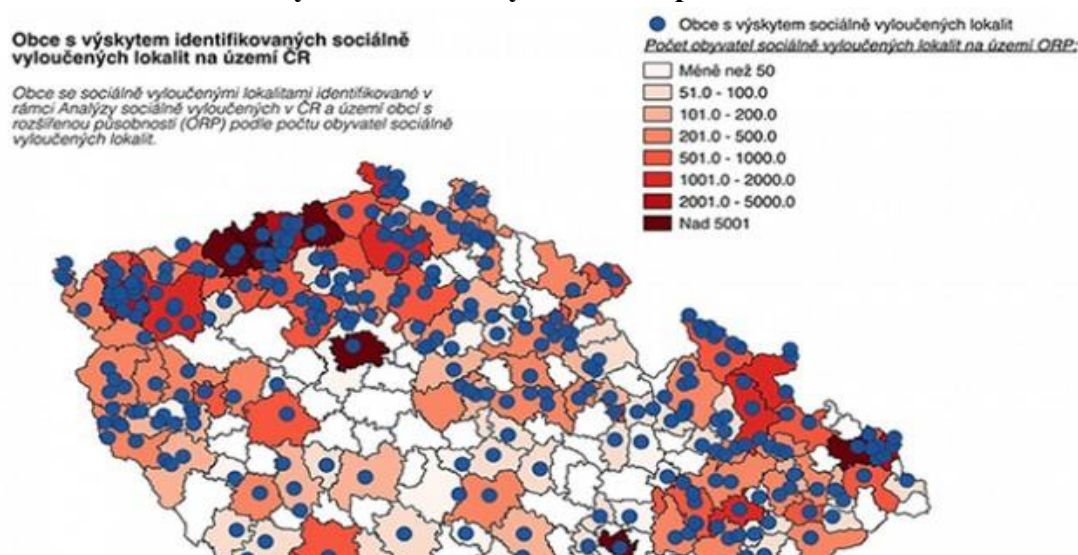
Tabulka 1: Nárůst počtu sociálně vyloučených jedinců a sociálně vyloučených lokalit v České republice

Rok	Počet sociálně vyloučených jedinců	Počet sociálně vyloučených lokalit
2006	75 000	300
2015	95 000 – 115 000	606

Zdroj: Agentura pro sociální začleňování, Strategie boje proti sociálnímu vyloučení 2016 – 2020: 6; upraveno autorkou

Ostravský region patří mezi oblasti s největší koncentrací sociálně vyloučených lokalit, což odpovídá i vysokému počtu sociálně vyloučených osob (viz Obrázek 1).

Obrázek 1: Sociálně vyloučené lokality v České republice

Zdroj: Čada et al., 2015: 36

Během uplynulých dvaceti pěti let se v Ostravě zdvojnásobil počet sociálně vyloučených lokalit i počet komerčních zařízení pro sociálně slabé jedince. V současné době je v Ostravě asi 400 sociálních bytů ve vlastnictví různých organizací, což obnáší také různé styly práce s klienty. (Horák et al., 2011; Hruška-Tvrđý et al., 2012)

Česká odborná veřejnost zkoumala v minulých letech nejpalčivější projevy (a zároveň příčiny) exkluze – např. různé formy bezdomovectví, strategie dlouhodobě nezaměstnaných osob apod. Podle údajů z výzkumů z let 2011 – 2012 (Hruška-Tvrđý et al., 2012) můžeme sociálně vyloučené osoby žijící v Ostravě diferenciovat do tří kategorií dle způsobu bydlení, nebo absence bydlení. Kategorie zjevné bezdomovectví je tvořena osobami žijícími na ulici, skryté bezdomovectví zahrnuje osoby bydlící na ubytovnách nemajících jinou možnost bydlení. Do poslední

kategorie potencionální bezdomovectví patří lidé žijící v nevyhovujícím bydlení, v nejistých podmínkách, převážně v sociálně vyloučených lokalitách. Dle výsledků výzkumu (Hruška-Tvrđý et al., 2012) v sociálně vyloučených lokalitách v Ostravě žije 6 877 osob. Společně s předchozími dvěma kategoriemi je na území města Ostravy přibližně 8 500 sociálně vyloučených osob ve vztahu k nejistému bydlení či jeho úplné absenci. Hlavními příčinami sociálního vyloučení v Ostravě jsou: nezaměstnanost, zadluženost, nízké vzdělání, nekvalifikovanost, etnický původ, osamělé rodičovství, velký počet dětí apod. (Horák et al., 2011). Zjištěné příčiny exkluze v Ostravě korespondují s příčinami vyloučení jak v České republice, tak ve světě. Mareš (2004) uvádí jako hlavní faktory chudoby a sociálního vyloučení ztrátu zaměstnání, ztrátu partnera ve stáří či osamělé mateřství. Další autoři zmiňují kromě již uvedených faktorů neexistenci úspor, bydlení v pronájmu či podnájmu, zdravotní znevýhodnění některého z dospělých členů domácnosti apod. (např. Magadi, 2010 in Gojová et al., 2014). Nejčastější příčiny exkluze poukazují na komplexnost, multidimenzionalitu problému. Možnosti inkluze sociálně vyloučených osob jsou předmětem zkoumání v praxi i předmětem zájmu odborné veřejnosti, vzhledem k problematické inkluzi prostřednictvím trhu práce („*koncept nežádoucích osob*“, „*dekonverze*“, Castel, 1991 in Keller, 2014), mnozí autoři hovoří o nutnosti zaměřit pozornost na další způsoby začlenění exkludovaných do společnosti, o nabízení alternativních forem uplatnění mimo trh práce např. prostřednictvím participace na společenských aktivitách (Levitas, 1998) či skrze větší rozmanitost životních cílů korespondující s přechodem od rovnosti příležitostí k rovnosti v oblasti participace (Machado, Vilroxx, 2001). Inkluze (taktéž exkluze) ovlivňuje nejen život samotných vyloučených, ale i život jejich nejbližších či celé komunity, ve které tyto osoby žijí. A naopak – rodina a komunita mohou ovlivňovat pozici sociálně vyloučených osob a míru jejich exkluze/inkluze. Jedním z autorů zabývajících se vztahem sociální exkluze a rodiny je Robert Castel, který poukazuje na dvě dimenze sociální exkluze (vztah k práci a vztahy k druhým lidem). V souvislosti s těmito dvěma dimenzemi hovoří o třech fázích sociální exkluze. Integrovaní jedinci mají v ideálním případě jistou práci i dobré vztahy s okolím. Zranitelnost se vyznačuje nejistotou v oblasti práce i určitou křehkostí v oblasti vztahů k ostatním lidem. Desafiliace je charakteristická absencí práce a sociální izolací. Je třeba zdůraznit, že podle Castela mohou dobré vztahy do jisté míry kompenzovat nedostatečnost v oblasti práce a naopak. (Castel, 1991 in Keller, 2014)

Vymezení cílů disertační práce, nástin metodologie

Jak již bylo zmíněno výše, tento příspěvek vznikl v rámci aktivit spojených s tvorbou disertační práce *Životní situace a strategie sociálně vyloučených osob*. Hlavním cílem práce je na základě analýzy životní situace sociálně vyloučených osob zjistit vliv rodinného prostředí na volbu strategií zaměřených na začlenění do majoritní společnosti a jejich dopad na postupy sociální práce saturující inkluzi. Symbolickým cílem je upozornit (instituce zabývající se sociální exkluzí, poskytovatelé sociálních služeb, sociální pracovníky i odbornou veřejnost) na rozmanitost způsobů

začleňování sociálně vyloučených osob do společnosti a na vztah „sociálně exkludovaná osoba a rodina“ v kontextu fenoménu vyloučení. Aplikačním cílem je rozšířit úvahy o možnostech inkluze sociálně vyloučených i směrem k participaci na životě rodiny, komunity (žádoucí stav), upozornit (prostřednictvím analýzy životní situace vyloučených) na možná pozitiva a negativa zahrnutí rodiny do procesu práce s klientem. Poznávacím cílem je odpovědět na otázku – **Jaký vliv má rodinné prostředí na volbu strategií sociálně vyloučených osob usilujících o inkluzi do majoritní společnosti?** Analytickým rámcem pro zkoumání životních příběhů bude dvourozměrná teorie exkluze R. Castela (1991 in Keller, 2014) zaměřující se na poruchy v rovině zaměstnání a poruchy vztahů s druhými lidmi, přičemž stěžejní myšlenkou je vzájemná kompenzační provázanost těchto dvou rozměrů (Castel, 1991 in Keller, 2014) a na rodinu zaměřený přístup v sociální práci (Hartman, Laird, 1983; Collins et al., 2007).

Téma mé disertační práce je Životní situace a strategie sociálně vyloučených osob, objektem výzkumu jsou sociálně vyloučené osoby bez domova. Cílem výzkumu je porozumět životním situacím a strategiím sociálně vyloučených osob bez domova. Výzkum bude realizován mezi uživateli služby „startovací byty“ střediska sv. Lucie spadajícího pod Charitu Ostrava. Prostředkem k dosažení cílů je kvalitativní výzkumná strategie, která poskytuje hlubší vhled do problematiky. Důvodem pro výběr kvalitativního výzkumného designu je možnost porozumění lidem v různých sociálních situacích (Disman, 2005), tj. možnost hlubšího porozumění problému jedinců, skupin, událostí, fenoménů v jejich přirozeném prostředí (Hendl, 2005). V mém případě porozumět sociálně vyloučeným osobám, roli rodiny a úloze sociální práce v životě těchto jedinců. Bude použita biograficko-narativní metoda (Rosenthal, 2004, 2006) a technika biogragicko-narativního rozhovoru. Rosenthalová (1995 in Hendl, 2005) dělí narativní interview do dvou částí, rozlišuje fázi hlavního vyprávění a fázi dotazovací. Použití techniky narativního rozhovoru je možné za splnění dvou podmínek, výzkumník musí získat důvěru u respondentů (stimulace) a zkoumané osoby musí být schopny vyprávět (vyprávění). Komunikačními partnery ve výzkumu budou uživatelé služby „startovací byty“ střediska sv. Lucie, tj. klienti Charity Ostrava. Vzhledem k tomu, že jednou ze základních podmínek validity kvalitativního výzkumu je dosažení teoretického nasycení vzorku, počítáme s možným rozšířením výzkumu na další střediska Charity v Moravskoslezském kraji. V současné době má středisko sv. Lucie k dispozici 18 bytů, v nichž žije 23 uživatelů, z toho 9 žen a 14 mužů (4 z nich jsou partnery žen bydlících ve startovacích bytech, jeden muž je dospělý syn jedné z uživatelék). Společně s ženami bydlí ve středisku také 13 dětí ve věku od půl roku do 16 let. Věkové rozmezí klientů/klientek střediska je od 18 do 60 let. Ve startovacích bytech bydlí odděleně muži a ženy-samoživitelky s dětmi. Výjimkou jsou partneři uživatelék dané služby. Na základě analýzy životních příběhů sociálně vyloučených osob chci porozumět tomu, jakou úlohu hrají ostatní lidé (konkrétně rodina) v životních strategiích sociálně vyloučených osob a následně, jak tyto strategie mohou být využity sociální prací na cestě k překonání sociálního vyloučení zmíněných osob. Předpokládám, že získané poznatky přispějí

ke zkvalitnění sociální práce a prohloubení jejích strategií v práci s osobami nebo skupinami čelícími sociálnímu vyloučení.

Sociální práce by se měla zaměřovat na aktivizaci schopností a možností participace vyloučených jedinců a skupin, jak ale tvrdí Janebová s Černou (2008: 37), „*praktická sociální práce může proces marginalizace naopak posilovat, ať již v důsledku působení kulturních hodnot a norem, politických objednávek, ekonomických zájmů, působení kultury organizací či samotných osobních stereotypů a předsudků sociálních pracovníků a pracovníků*“. Sociální pracovníci přispívají k marginalizaci svých klientů především neznalostí širších strukturálních kontextů a psychologizací (individualizací) strukturálně zapříčiněných problémů, svými nereflektovanými stereotypy a předsudky (srov. Janebová, Černá, 2008: 39). Dosavadní rolí sociální práce bylo integrovat znevýhodněné jedince, dnes by měla pokrýt stejnými prostředky integraci velkého počtu lidí odsouzených trhem práce k nejistotě. (Keller, 2010). Sociální práce navíc podle Kellera (2010: 152) „*přistupuje k tomuto novému úkolu s výbavou, kterou si pořídila při řešení úkolu starého a mnohem méně náročného. K těm, kdo i v době rostoucího blahobytu zůstávali chudí, přistupovala jako k někomu, komu něco chybí. Asociální chtěla napravit, nevědoucí vzdělat, nemocné vyléčit, neadaptované adaptovat, marginální integrovat. A všechny pak – pochopit*“.

Závěrem

Na základě vstupní analýzy sociálního vyloučení jako sociálního fenoménu, který byl rámcově specifikován ve vztahu k ČR a Ostravě a následně, prostředky úvodní konceptualizace sociálního vyloučení, došlo k vymezení cílů budoucího výzkumu a tomu odpovídající strategii výzkumu, včetně specifikace metod a technik. Jsem si vědoma, že zmíněný konceptuální rámec je pouze počáteční aproximací, která může být modifikována v průběhu výzkumu.

Literatura

- AGENTURA PRO SOCIÁLNÍ ZAČLEŇOVÁNÍ. 2016. *Strategie boje proti sociálnímu vyloučení 2016-2020* [online]. [cit. 2016-5-30]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/strategie-boje-proti-socialnimu-vylouceni/strategie-boje-proti-socialnimu-vylouceni-2016-2020-finalni-verze/download>
- BAUM, D. 2014. Social Exclusion and Spatial Segregation as a Problem of Social Policy and as Topic for Social Professions. In: BAUM, D. et al. *Institucionální sborník Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 5–15.
- COLLINS, D., JORDAN, C., COLEMAN, H. 2007. *An Introduction to Family Social Work*. Belmont: Thompson Brooks / Cole Corporation.
- ČADA, K. et al. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR* [online]. Praha: GAC spol. s r. o. [cit. 2016-03-27]. Dostupné z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analyza_socialne_vyloucenych_lokalit_GAC.pdf

- DISMAN, M. 2005. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum.
- EUROSTAT. 2016. *Databáze Eurostatu* [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 2016-3-27]
Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/eutab/html.h>
- GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (Eds.) 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- HARTMAN, A., LAIRD, J. 1983. *Family-Centered Social Work Practise*. New York: The Free Press.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- HORÁK, INSPEKTOR, KRAUSOVÁ et al. 2011. Sociálně rizikové lokality v Ostravě. In: HRUŠKA-TVRDÝ et al. *Industriální město v postindustriální společnosti (4. díl)*. Závěrečná monografie. Ostrava: ACCENDO o.p.s.
- HRUŠKA-TVRDÝ, L. et al. 2012. *Studie o stavu bezdomovectví*. Ostrava: PROCES – Centrum pro rozvoj obcí a regionů.
- JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. 2008. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 8(2), 37–45.
- KELLER, J. 2014. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- LEVITAS, R. 1998. *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labor*. Basingstoke: Macmillan.
- MACHADO, C., VILROKX, J. 2001. *Tackling Inequality and Exclusion: Towards Dimension of Active Citizenship and Participation*. In: WOODWARD, A., KOHLI, M. *Inclusions and Exclusions in European Societies*. New York: Routledge.
- MAREŠ, P. 2007. Co s konceptem sociální exkluze v české společnosti? In: Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze. *Sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politický ústav.
- MAREŠ, P. 2004. Sociální exkluze a inkluze. In: SIROVÁTKA, T. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita.
- MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 36(3), 285–298.
- ROSENTHAL, G. 2006. The Narrated Life Story: On the Interrelation Between Experience, Memory and Narration. In: MILNES, K., HORROCKS, C., KELLY et al. (Eds.). *Narrative, Memory and Knowledge: Representations, Aesthetics and Contexts*. Huddersfield: University of Huddersfield Press, 1–16.
- ROSENTHAL, G. 2004. Biographical Research. In: SEALE, C., GOBO, G., GUBRIUM, J. F. et al. (Eds.). *Qualitative Research Practice*. London: Sage, 48–64.
- WOODWARD, A., KOHLI, M. 2001. European Societies: Inclusions/Exclusions? In: WOODWARD, A., KOHLI, M. *Inclusions and Exclusions in European Societies*. London: Routledge.
- ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

ŽIVOTNÍ SITUACE SENIORŮ, KTERÍ ŽIJÍ SAMI – MOŽNOSTI A MEZE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Ivana KOWALIKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This article discusses the situation of seniors who live alone in terms of the possibility of social work in the Czech Republic. In the introduction, I will explain the reason why I chose a topic. A part of this is also the view of the current demographic situation in the Czech Republic and it includes information about the current situation of seniors who live alone in the Czech Republic. Statistical data is complemented by theoretical knowledge, which binds to the life situation of seniors who live alone. I pay attention to the definition of basic theoretical concepts, which in my work I consider crucial: seniors who live alone, living situation. Afterward I describe the aim of the thesis and follow other methodological issues.

Keywords

Senior Living Alone, Living Situation, Social Work.

Úvod

Demografický vývoj prochází závažnými změnami, které mají za následek celkovou proměnu společnosti. Důsledky těchto změn jsou zaznamenány zejména v ekonomické, zdravotní a sociální oblasti. Tématem stárnutí se zabývají mezinárodní organizace, vedou se diskuze o příčinách a důsledcích mezi českými i zahraničními autory z různých vědních disciplín a navrhuje se strategie řešení, což svědčí o závažnosti tohoto jevu. Do budoucna lze očekávat nárůst poptávky po sociálních službách pro seniory a nadále poroste potřeba řešit různorodé problémy týkající se nejstarší a zároveň velmi početné populace. Stárnutí populace se v posledních letech stává stále významnějším problémem v ekonomicky vyspělých zemích.

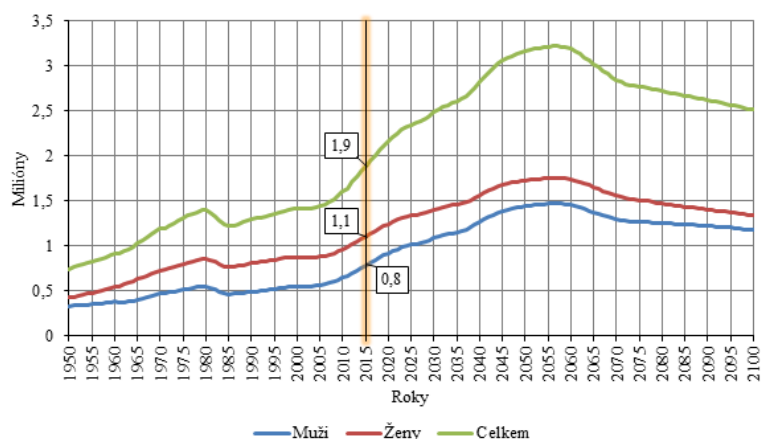
Se zvyšujícím se počtem lidí nad 65 let, roste počet jednočlenných domácností seniorů, což vytváří nový společenský problém, který v České republice nebyl doposud v rámci možností sociální práce řešen. Z hlediska propojení dvou závažných sociálních problémů, nárůstu počtu seniorů v populaci a nárůstu počtu seniorů, kteří žijí sami, je na místě diskutovat možná řešení, která sociální práce nabízí, nebo by v budoucnu mohla nabízet. Předkládaná stať je přehledovou studií, která pojednává o tomto fenoménu v česky psaných pramenech i zahraničních pramenech.

Demografická situace v ČR

V této části je graficky zobrazen aktuální demografický stav v České republice (dále jen ČR) i předpoklad tohoto vývoje. Graf 1 dokládá vývoj počtu osob ve věku

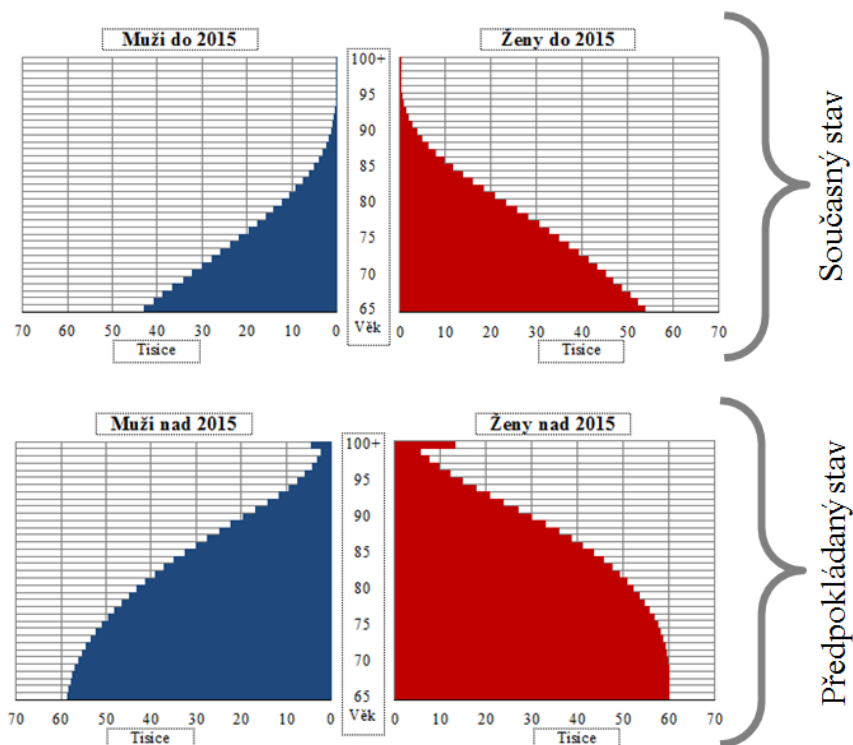
65 a více let v ČR. V současnosti je v ČR přibližně 1,9 miliónů osob nad 65 let, v procentuálním vyjádření se jedná o 17,9 %. Dle prognóz Českého statistického úřadu (dále jen ČSÚ), budou ČR v roce 2050 tvořit osoby starší 65 let až z jedné třetiny. Z Grafu 2 jsou patrné rozdíly v poměru počtu mužů a žen do roku 2015 a od roku 2015. Prognóza demografického vývoje příštích let se zdá být velmi dynamická, ale nakolik se tyto odhady budou lišit od skutečného stavu, zůstává otázkou příštích let. (ČSÚ, 2013)

Graf 1: Vývoj počtu osob ve věku 65+ v České republice

Zdroj: ČSÚ (2013), upraveno autorkou

Graf 2: Srovnání průměrného počtu žen a mužů v rozmezí let 1950–2015 a 2015–2100

Zdroj: ČSÚ (2013), upraveno autorkou

Touto částí jsem přiblížila současný demografický stav v ČR, který zobrazuje závažnost stávající i budoucí situace. ČR stárne a podobná situace panuje ve všech státech Evropy. Jak uvádí Mašková (2009), Evropa je demograficky nejstarší oblastí světa. V porovnání s populačním vývojem ostatních zemí Evropy se ČR nachází v těsné blízkosti za zeměmi s nejvyšším procentním zastoupením lidí ve věku 65 a více let. Itálie, Švédsko, Švýcarsko, Řecko, Německo je první pětici v pořadí s největšími počty lidí nad 65 let. ČR se nachází na pomyslné jedenácté příčce. Naproti tomu nejnižší počet seniorů je zaznamenán v Irsku, Moldávii, Arménii, Albánii a Turecku.

Vymezení klíčových pojmů

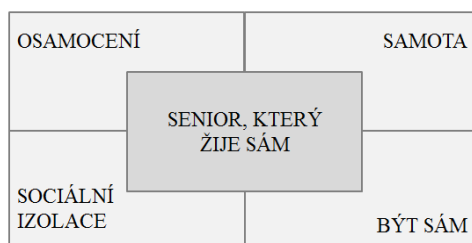
Cílem této části statí je vymezit základní pojmy, mezi které řadím: senior, životní situace a žít sám.

Pojem *senior* je v ČR nahrazován také pojmy: geront, osoba důchodového věku, osoba III. a IV. věku apod. Podle Haškovcové (2010) jde o jedince, který má právní nárok na starobní důchod. ČSÚ pracuje s termínem osoba nad 65 let.

Životní situace je pojem, který je sociální prací hojně využíván, ovšem jeho obsah není mezi akademiky, ani praktiky jednoznačně vymezen. Proto se pokusím jeho obsah teoreticky ukotvit s využitím ekologického přístupu v sociální práci autorů Germain a Gitterman.

Další klíčový pojem, který má práce obsahuje je fenomén *žít sám*. Jak ilustruje Obrázek 1, termíny: osamocení, samota, sociální izolace, být sám a žít sám jsou pojmy, které jsou velmi často zaměňovány, pokud se zabýváme tématem seniorů, kteří žijí sami. Z obrázku je zřejmé, že tyto pojmy jsou propojené a mnohdy spolu velmi úzce souvisí. Současně je také vidět, že mezi těmito pojmy existují hranice a jisté rozdíly, které je nutné jednoznačně vymezit. Pro rozlišení těchto pojmů jsem vybrala definice anglicky píšících autorů, kteří se těmito tématům ve svých studiích věnují.

Obrázek 1: Vztah mezi teoretickými pojmy

Zdroj: Dykstra, Gierveld (2004); Nicholas, Nicholson (2009); Victor, Bowling (2012); Tzouvara et al. (2015); upraveno autorkou

Perlman a Peplau (1981: 31) definovali osamocení (loneliness) jako „*nepříjemnou zkušenost, která se vyskytuje, pokud je síť sociálních vztahů člověka nedostatečná, a to jak v kvalitativním, tak kvantitativním rozsahu*“. Hlavní rozdíl mezi osamocením

(loneliness) a samotou (solitude) je v tom, že samota (solitude) není spojena s negativními emocemi, jako je tomu u osamocení. Samota je chápána jako svobodné rozhodnutí jedince, které mu přináší pocit naplnění a pozitivní emoce. (Tzouvara et al., 2015)

Další teoretický koncept, který je spojován s fenoménem žít sám je sociální izolace (social isolation). Nicholas a Nicholson (2009) definuje sociální izolaci jako stav, ve kterém jedinec postrádá pocit sounáležitosti. Lze říci, že sociální izolace je objektivní stav, který je dán vyčleněním ze společnosti a nedostatečným zapojením do sociálních kontaktů.

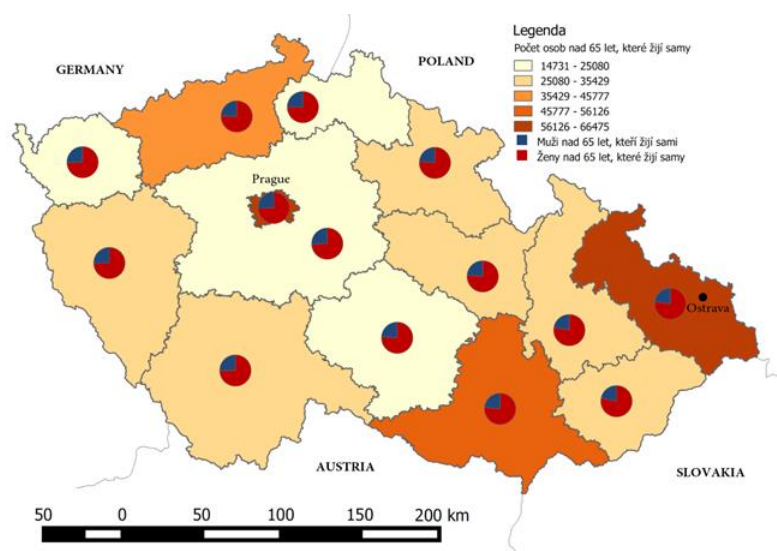
Termín být sám (being alone) je reprezentován časem, který jedinec stráví o samotě. Obdobný pojem žít sám (living alone) je typem domácnosti, kterou jedinec sdílí sám. (Victor, Bowling, 2012) Senioři, kteří žijí sami, tvoří jednočlenné domácnosti. Občanský zákoník, č. 89/2012 Sb., definuje domácnost jako hospodářskou jednotku, tvořenou souhrnem osobních a majetkových složek. V případě jednočlenné domácnosti, jde o jednu osobu, která tvoří hospodářskou jednotku. Anglicky píšící autoři vymezují jednočlenné domácnosti seniorů dvěma termíny, a to: senior, který žije sám (senior who live alone) nebo senior, který tvoří jednočlennou domácnost (senior who make-up one-person household). (Victor, Bowling, 2012) Pro potřeby této práce budu dále používat termín *senior, který žije sám*. Tímto termínem chápu občana České republiky ve věku 65 a více let, který žije sám a tvoří tak jednočlennou domácnost.

Senioři, kteří žijí sami v ČR

Následující část příspěvku se týká občanů České republiky ve věku 65 a více let, kteří žijí sami. Data vychází z ČSÚ roku 2011, kdy proběhlo poslední sčítání lidu. Od roku 1970 vzrostl počet seniorů, kteří žijí sami o 50 %, v absolutním vyjádření jde o více než 200 tisíc. V současné době dosahuje počet seniorů, kteří žijí sami téměř půl miliónu osob, což znamená, že téměř každá třetí osoba ve věku nad 65 let žije sama. (ČSÚ, 2014)

Obrázek 2 zobrazuje mezikrajské srovnání v počtu seniorů, kteří žijí v České republice sami. Mapové zobrazení zaznamenalo nejvíce seniorů, kteří žijí sami v hlavním městě Praze a Moravskoslezském kraji. Naproti tomu nejméně seniorů, kteří žijí sami, bylo zaznamenáno v Karlovarském kraji, Středočeském kraji, Libereckém kraji a na Vysočině. Ve všech krajích převládají počty seniorek, které žijí samy.

Obrázek 2: Počet osob, které žijí samy ve věku 65 a více let v ČR v roce 2011

Zdroj: ČSÚ (2014), zpracováno v programu QGIS2.12.3-Lyon

Situace seniorů, kteří žijí sami

Dle dostupných výzkumů jak českých tak zahraničních, bylo zjištěno, že senioři, kteří žijí sami, nemají odlišné potřeby a problémy oproti jiným seniorům. Lze říci, že problémy jsou pro všechny seniory stejné, ale faktor žít sám tyto problémy prohlubuje. Obrázek 3 znázorňuje faktory, které situaci ovlivňují. Jde o osobnost každého jedince, zdravotní stav, finanční problémy, problémy prostředí, specifické životní události, sociální podmínky a sociální podporu. Tyto faktory jsou mnohdy mezi sebou propojené a vytváří tak aktuální situaci seniora.

Obrázek 3: Faktory ovlivňující životní situaci seniorů

Zdroj: Palmore (1999); Russell (2007); Haškovcová (2010); Holt-Lunstad et al. (2010); Nelson (2011); Luo et al. (2012); Chen et al. (2014); Vidovičová et al. (2014), upraveno autorkou

V této části uvedu konkrétní příklady výše zmíněných faktorů, které ovlivňují životní situaci seniora.

Osobnost jedince je dána souhrnem jeho individuálních charakteristik. Většina autorů do této oblasti zahrnuje vybrané sociodemografické ukazatele, jako je věk, pohlaví a vzdělání, popřípadě osobnostní rysy. (Russell, 2007; Luo et al., 2012)

Co se týká zdravotních důsledků, tak mnohé výzkumy ukazují, že senioři, kteří žijí sami, jsou mnohem více ohroženi psychickými i fyzickými obtížemi, než senioři, kteří žijí ve vícečlenných domácnostech. Senioři, kteří žijí sami, jsou náchylnější k depresi, úbytku kognitivních funkcí, vzniku demence, zvýšenému krevnímu tlaku a jiným zdravotním obtížím. U seniorů, kteří žijí sami, bylo zaznamenáno vyšší riziko nemoci i úmrtnosti. (Holt-Lunstad et al., 2010; Luo et al., 2012)

Dle údajů vycházejících z Politiky přípravy na stárnutí (2015), bylo zjištěno, že průměrný důchod pro ženy je 10 050 Kč, pro muže 12 259 Kč. Kolektiv českých autorů (Sak, Kolesárová, 2012; Čevela et al., 2012; Vidovičová et al., 2014) se domnívá, že nejčastějšími problémy seniorů jsou finanční obtíže, které mohou být zapříčiněny nízkým příjmem seniorů a zvyšujícími se náklady na život.

Pokud jde o životní prostředí, tak senioři, kteří žijí sami, nemají více environmentálních bariér, oproti jiným skupinám seniorů, ale pouze to že žijí sami, ztěžuje možnost jak se s možnými problémovými situacemi vyrovnat. Občanská vybavenost, dopravní infrastruktura a bariéry plynoucí z prostředí se také podílí na aktuální situaci seniora. (Russell, 2007; Tsai et al., 2013; Vidovičová et al., 2014)

Specifické životní události jsou dalším z faktorů, které ovlivňují životní situaci seniora. Například odchod do důchodu, vdovství a ztráta blízkých přátel jsou jednou z nejčastějších proměn, které mají dopad na aktuální situaci seniora, který žije sám. (Russell, 2007; Pauknerová, Čermák, 2013)

Mezi společenské podmínky, které dotváří situaci seniora ve společnosti lze zařadit ageismus nebo různé trestné činy (krádeže, týrání, zneužívání) páchané na seniorech. (Palmore, 1999; Haškovcová, 2010; Nelson, 2011; Vidovičová et al., 2014)

Posledním z faktorů, který považují za relevantní pro životní situaci seniora, který žije sám je sociální opora. Sociální opora může být poskytována formálně, nebo neformálně. Sociální opora seniora je výsledkem velikosti sociální sítě, nebo přístupem k neformální pomoci. (Pichaud, Thareauová, 1998; Haškovcová, 2010; Chen et al., 2014)

Teoretické východisko práce

Pro porozumění životní situaci seniorů, kteří žijí sami je dle mého názoru vhodné využít ekologický přístup autorů Germain a Gitterman. Ekologická perspektiva se zabývá adaptací jedince v prostředí (sociálním i fyzickém), která je ovlivňována třemi faktory. Jedná se o faktor životních změn, environmentálních tlaků a maladaptivních interpersonálních vztahů. (Germain, Gitterman, 1980) Využití ekologické perspektivy při zkoumání životní situace seniora, který žije sám, umožňuje analyzovat vliv výše uvedených faktorů na jeho životní situaci.

Metodologie

Na základě přehledu české i zahraniční literatury jsem si stanovila cíl disertační práce, kterým bude porozumět životní situaci seniorů, kteří žijí sami. Ze stanoveného cíle byla formulována také hlavní výzkumná otázka, která zní: *Jak senioři, kteří žijí sami, konstruuji svou životní situaci?* Z této otázky byly formulovány i dílčí podotázky: Existují problémové situace v životě těchto seniorů? Reaguje sociální práce na potřeby těchto seniorů? Jak případné potíže a potřeby v životech seniorů, kteří žijí sami, řeší sociální práce? A popřípadě jak by je mohla řešit v budoucnu?

Na základě stanoveného cíle práce se přikláním ke kvalitativnímu výzkumu a využití zakotvené teorie. Jak píše Strauss a Corbinová (1999), hlavním cílem zakotvené teorie je vybudovat teorii zkoumaného jevu a lépe mu porozumět. V mém případě životní situaci seniorů, kteří žijí sami.

Výzkumný soubor budou tvořit osoby ve věku 65 a více let, které žijí samy ve své domácnosti, na území Moravskoslezského kraje. Tyto ukazatele, budou hlavními kritérii pro plánovaný výzkum – bude se tedy jednat o záměrný výběr.

Závěr

Cílem předkládané stati bylo upozornit na aktuální fenomén, nejen České republiky, a to zvyšující se počet seniorů, kteří žijí sami a navrhnout možnosti zkoumání uvedeného fenoménu. Dle dostupné literatury se domnívám, že situace a podmínky seniorů, kteří žijí sami, nejsou v ČR dostatečně reflektovány. Popis a analýza situace seniorů, kteří žijí sami, může pomoci tvorbě budoucích sociálně-politických opatření, účinnému rozvoji metod sociální práce a zefektivnění sociálních služeb, především terénních a ambulantních.

Literatura

ČEVELA, R., KALVACH, Z., ČELEDVÁ, L. 2012. *Sociální gerontologie. Úvod do problematiky*. Praha: Grada.

ČR. 2015. *Politika přípravy na stárnutí v České republice* [online]. [cit. 201-04-01].

Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/24024/Brozura_starnuti_screen.pdf

ČSÚ. 2014. *Domácnosti jednotlivců* [online]. [cit. 2016-01-25]. Dostupné

z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551799/170226-14.pdf/6232226f-f1c1-4d55-9101-26e04a3ab5fd?version=1.0>

ČSÚ. 2013. *Projekce obyvatelstva ČR (1950–2101)* [online]. [cit. 2014-09-01].

Dostupné z: http://www.czso.cz/animgraf/projekce_1950_2101/index.htm

DYKSTRA, P. A., de JONG GIERVELD, J. 2004. Gender and Marital – History Differences in Emotional and Social Loneliness Among Dutch Older Adults. *Canadian Journal on Aging* [online], 23(2), 141–155. [cit. 2016-03-02]. Dostupné z: <http://nidi.knaw.nl/shared/content/output/2004/cja-23-02-dykstra.pdf>

GERMAIN, C. B., GITTERMAN, A. 1980. *The Life Model of Social Work Practice*. New York: Columbia University Press.

HAŠKOVCOVÁ, H. 2010. *Fenomén stáří*. 2. vyd. Praha: Havlíček Brain Team.

HOLT-LUNSTAD, J., SMITH, T. B., LAYTON, J. B. 2010. *Social Relationships*

- and Mortality Risk: A Meta-Analytic Review. *PLoS Medicine* [online], 7(7), 1–20. [cit. 2016-02-21]. Dostupné z: <http://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1000316>
- CHEN, Y., HICKS, A., WHILE, A. E. 2014. Loneliness and Social Support of Older People Living Alone in a County of Shanghai, China. *Health & Social Care in the Community* [online], 22(4), 429–438. [cit. 2016-03-02]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/hsc.12099/full>
- LUO, Y., HAWKLEY, L. C., WAITE, L. J., CACIOPPO, J. T. 2012. Loneliness, Health, and Mortality in Old Age: A National Longitudinal Study. *Social Science* [online]. 74(6), 907–914. [cit. 201-01-23]. Dostupné z: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3303190/>
- MAŠKOVÁ, M. 2009. Problémy s demografickým stárnutím. In: KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- NELSON, D. T. 2011. Ageism: The Strange Case of Prejudice Against the Older You. In: WIENER, R. L., WILLBORN, S. L. (Eds.). *Disability and Aging Discrimination. Perspectives in Law and Psychology* [online]. London: Springer, 37–48. [cit. 2015-11-12]. Dostupné z: http://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloaddocument/9781441962928-p1.pdf?SGWID=0-0-45-1018837-p173990276
- NICHOLAS, R., NICHOLSON, Jr. 2009. Social Isolation in Older Adults: an Evolutionary Concept Analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 65(6), 1342–1352.
- PALMORE, B. E. 1999. *Ageism. Negative and Positive* [online]. New York: Springer. [cit. 2015-09-20]. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=7ZbSCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- PAUKNEROVÁ, L., ČERMÁK, I. 2013. Prožitek vdovství u starších lidí. *Československa Psychologie* [online], 57(2), 122–143. [cit. 2016-02-05]. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&an=87642558&scope=site>
- PERLMAN, D., PEPLAU, L. A. 1981. Toward a Social Psychology of Loneliness. In: DUCK, S., GILMOUR, R. (Eds.). *Personal Relationships in Disorder*. London: Academic Press.
- PICHAUD, C., THAREAUOVÁ, I. 1998. *Soužití se staršími lidmi: praktické informace pro ty, kdo doma pečují o staré lidi, i pro sociální a zdravotnické pracovníky*. Praha: Portál.
- RUSSELL, C. 2007. What Do Older People Women and Men Want? *Gender Differences in the „Lived Experience“ of Aging* [online], 173–192. [cit. 2016-01-14]. Dostupné z: <http://csi.sagepub.com/content/55/2/173.full.pdf+html>
- SAK, P., KOLESÁROVÁ, K. 2012. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada.
- STRAUSS, A. L., CORBIN J. M. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

- TSAI L. T, RANTAKOKKO, M., PORTEGIJS, E. et al. 2013. Environmental Mobility Barriers and Walking for Errands Among Older People Who Live Alone vs. with Others. *BMC Public Health* [online], 13, 1054, [cit. 2016-02-26]. Dostupné z: <http://bmcpublikehealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-13-1054>
- TZOUVARA, V., PAPADOPOULOS C., RANDHAWA, G. 2015. A Narrative Review of the Theoretical Foundations of Loneliness. *British Journal of Community Nursing* [online], 20(7), 329–334. [cit. 2016-01-23]. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=rzh&an=109812459&scope=site>
- VICTOR, C. R., BOWLING, A. 2012. A Longitudinal Analysis of Loneliness Among Older People in Great Britain. *Journal of Psychology* [online], 146(3), 313–331. [cit. 2016-01-03]. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=s3h&an=73496842&scope=site>
- VIDOVIČOVÁ, L., GALČANOVÁ, L., PETROVÁ KAFKOVÁ, M. et al. 2014. *Senioři ve městě, město v životě seniorů*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- ZÁKON č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník.

POHLED DĚTÍ NA RODINNÉ KONFERENCE

Sabina MAŇKOVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The article present project of disertation thesis which relates to family group conferences and view of children on it. It comprises context of disertation thesis, theoretical backround and topic of research with its aims and methodology. Family group conference is new approach in child protection which requires the return responsibility into the hands of families because the only family and its network make a plan for child in risk. I focus on children as natural participants of the family group conference, their perception, experiences, wishes and needs related with family group conferences.

Keywords

Family, Family Group Conferences, System of Child Protection, Participation of Children, Empowerment, Childhood.

Úvod

Tématem tohoto příspěvku a mé disertační práce, jak již plyne z názvu práce, jsou rodinné konference a jejich vnímání dětmi. Rodinné konference jsou novým přístupem v práci s ohroženými rodinami a v České republice si tento nástroj teprve hledá své pevné místo v systému péče o ohrožené děti a jejich rodiny. O to více je zapotřebí se tomuto tématu věnovat. V tomto článku popíši kontext tématu a předmět mého výzkumu, zaměřím se na symbolický, poznávací i aplikační cíl práce a rozvinu teoretická východiska, která budou podkladem pro mou práci. V návaznosti na to se budu věnovat návrhu metodologie, tedy volbě výzkumné strategie, metod a technik, se kterými budu pracovat. Nezapomenu také na vymezení výzkumného souboru pro můj výzkum.

Kontext

Dnes se ocitáme v době, která je některými autory (např. Ferguson, 2001) nazývána jako postmoderní. Jedná se o druhou fázi moderny, která může být označována také jako postindustriální moderna, reflexivní či tekutá modernita. Pro tuto éru je charakteristická individualizace, funkční diferenciací, racionalizace, generalizace, transformace sociálních struktur, kolonizace veřejné sféry soukromými zájmy a nejistota (Chytil, 2007). Tyto charakteristiky se promítají také do proměn rodiny. Vzhledem k oslabení tradičních kontrolních mechanismů, kterými v minulosti byla církev, široká rodina a další tradice a normy, dochází k tomu, že rodiny nedostávají jasné návody na řešení vzniklých situací tak, jako tomu bylo v minulosti. S nejrůznějšími situacemi si musí poradit samy, a to tak, aby naplnily očekávání

společnosti, která jsou však velmi individualizovaná a v důsledku toho také nesourodá (Giddens, 1991; Beck, 1992 in Šrajfer, Musil, 2008). V rodinném chování¹ dochází také k hodnotovým změnám. Podle Navrátilové (2007) je dnešní moderní rodina utvářena hodnotami, které převládaly na začátku devadesátých let a dále se prohlubovaly. Hovoří se především o nárustu pluralismu a individualismu. Vztahy jsou založeny na důvěře, otevřenosti, vyjednávání a na citovém uspokojení. Pokud vztah tyto položky nemůže zabezpečit, je společensky akceptováno, aby skončil (Giddens, 1991). Setkáváme se proto nejen s různorodostí toho, jak rodina vypadá, ale také s oslabením jejich tradičních funkcí. To přináší výzvy také pro sociální práci s rodinami.

Dalším významným tématem, které vstupuje do kontextu mé disertační práce, je současný systém péče o ohrožené děti a rodiny v České republice a jeho transformace. Česká republika byla opakovaně kritizována za zásadní nedostatky v ochraně dětí Výborem pro práva dítěte, který představuje kontrolní orgán pro dodržování Úmluvy o právech dítěte (Marksová, 2015). Hlavní nedostatky byly shledány v celkové roztržitosti systému péče o děti, ve vysokém počtu dětí, které jsou umístěny v zařízeních ústavní výchovy a v absenci kontrolního orgánu, který by v České republice dohlížel na dodržování práv dětí (Britské listy, 2011). Pro mou práci je též významný fakt, že v rozhodovacích procesech není dostatečně zohledňován názor dítěte (mnohdy není dítě ani slyšeno) a chybí zde mechanismy na zapojování dětí a mladých lidí do rozhodovacích procesů na všech úrovních (Topinka, 2015).

V reakci na to byl zásadní milník odrážející snahu o systémovou změnu rok 2012, kdy vláda schválila Národní strategii ochrany práv dětí a Akční plán k jejímu naplnění.¹ V této souvislosti přinesla řadu změn novela zákona o sociálně právní ochraně dětí, která byla přijata koncem roku 2012. Zdůraznila právo dítěte vyrůstat ve vlastní rodině např. tím, že zavedla povinnost vyhodnocovat situaci dítěte, vypracovat individuální plán ochrany dítěte, pořádat případové konference nebo zkvalitnit institut pěstounské péče. Sociální pracovníci OSPOD jsou rovněž povinni řídit se standardy kvality sociálně právní ochrany dětí (Marksová, 2015).

Ve snaze podpořit zavádění těchto změn realizovalo Ministerstvo práce a sociálních věcí (dále jen MPSV) v letech 2012 – 2015 individuální projekt „Systémová podpora procesů transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny“. Cílem tohoto projektu bylo mimo jiné rozvíjet nové metody a přístupy v práci s rodinou a dětmi (Šanderová, 2012). V roce 2014 se MPSV rozhodlo do projektu zařadit také pilotní ověření rodinných konferencí jakožto nového přístupu v práci s rodinami, a to v osmi krajích, které o zapojení do projektu projeví zájem. Pro sdílení zkušeností a přenos tohoto přístupu ministerstvo zvolilo holandskou praxi a odborníky z organizace Eigen Kracht (v překladu vlastní silou), kteří mají s rodinnými konferencemi již patnáctileté

¹ Tato národní strategie si klade za cíl vytvořit systém, který zajistí důslednou ochranu práv dítěte a naplňování jeho potřeb, který bude podporovat zvyšování kvality života dětí, eliminovat diskriminaci a nerovný přístup a podporovat všestranný rozvoj dítěte v přirozeném rodinném prostředí, to vše za participace dítěte na rozhodovacích procesech, které se jej bezprostředně týkají.

zkušenosti (Joklová, 2015).² Rodinné konference se díky tomuto projektu, ale také díky snaze několika málo organizací³, dostávají do povědomí odborné i laické veřejnosti, ačkoliv součástí metodického doporučení MPSV pro pracovníky OSPOD jsou v České republice již od roku 2009 (Vítková Rulíková, 2009).

Co jsou to rodinné konference?

Rodinné konference (RK) jsou novým přístupem v sociální práci s rodinami a vycházejí z myšlenky, že každý jednotlivec je součástí většího celku, ve kterém mají lidé odpovědnost nejen sami za sebe, ale také jeden za druhého. Vztahy jsou vzájemně provázané jak mezi rodinnými příslušníky, tak i mezi přáteli, spolužáky, sousedy nebo kolegy. Vnitřní síla těchto vztahů pak roste s jejich počtem. Když se vyskytnou problémy, které ohrožují děti v rodině, je důležité, aby se všichni ti, kteří jsou součástí těchto vztahů, mohli účastnit rozhodování a přispět k řešení, pokud chtějí. Rodinné konference se zrodily před dvaceti lety na ostrovech Nového Zélandu díky původním obyvatelům Maorům pod označením „Family Group Conference“ a roku 1989 byly uzákoněny jako opatření předcházející každému závažnému rozhodnutí soudu týkajícího se dětí. Již v devadesátých letech získali RK na oblibě v dalších částech světa, jako je Austrálie, Kanada, USA, Velká Británie, Irsko, Německo či státy severní Evropy a postupně se dostávají do dalších států, Českou republiku nevyjímaje (Pavlíková, Martínková, Ženíšková, 2015a).

Rodinná konference je „proces vedený rodinou s cílem plánovat a učinit rozhodnutí pro dítě, které je v ohrožení.“ (Family Rights Group, UK). „Rodina“ zahrnuje nejen rodiče či jiné pečující osoby, ale také příbuzné, přátele, známé a další důležité osoby pro dítě (Adams, Domineli, Payne, 2009). Model rodinných konferencí vychází z předpokladu, že rodina a její sociální síť má obrovský potenciál, a proto je velmi dobře schopna přijít s vlastním plánem řešení své obtížné situace (Metze, Abma, Kwekkeboom, 2013).

Odborníci na RK shodně oceňují přínos v podobě „demokratizace“ přístupu ke klientovi a ustoupení moci státu v otázkách rodinného života, aktivizace rodin či zvýšení pravděpodobnosti, že dítě setrvá v rodině. Přes výraznou podobnost postupů RK je v těchto zemích patrný jistý rozdíl ve vnímání toho, co zejména žádoucí změnu v rodině působí. Jedna část odborníků klade důraz na sestavení a realizaci „plánu rodiny“, zatímco druzí vyzdvihují terapeutický účinek samotného setkání rodiny a blízkých za účelem pomoci dítěti (Dunovská, 2015).

Klíčovým v celém procesu je sociální pracovník OSPOD (orgánu sociálně právní ochrany dětí), který identifikuje ohrožení dítěte, nabízí RK rodině a motivuje ji k jejímu využití, definuje hlavní otázku pro RK, dodává potřebné informace a v závěru schvaluje plán, který rodina vytvořila. Průvodcem procesu RK je nezávislý koordinátor, který není nijak zainteresován na výsledku setkání a není to odborník z oblasti sociálně právní ochrany dětí. Jeho úkolem je zorganizovat konferenci

² Na základě zájmu konkrétních krajů a pracovišť OSPOD holandští partneři proškolili na 50 sociálních pracovníků OSPOD, z více než 35 pracovišť v osmi pilotních krajích.

³ Např. chrudimská organizace Amalthea, z.s.

v co nejširším okruhu rodiny a blízkých. Přípravuje rodinu a dítě na setkání, informuje odborníky a v neposlední řadě, pomáhá rodině s organizací setkání (Pavlíková, Martínková, Ženíšková, 2015b).

Výzkumný problém a předmět výzkumu

Ve výzkumu v rámci mé disertační práce bych se ráda zaměřila na děti a mládež jakožto důležitou součást rodinných konferencí. Jak píše Pavlíková (2016), všechny dostupné zahraniční zdroje na téma rodinných konferencí doporučují, aby se dítě rodinné konference účastnilo a to pokud možno všech jejích fází, včetně plánování a rozhodování s ohledem na jeho věk a schopnosti. Stejně tak by měly být respektovány přání a názory dětí s přihlédnutím k míře jejich vyspělosti. Toto potvrzují také Pagée, van Horst a van de Joanknecht (2014), kteří účast dítěte na RK, která se ho týká, pokládají za samozřejmost. Základní otázka týkající se účasti dítěte na rodinné konferenci pak pro něj není, zda se má dítě RK účastnit, ale jak jeho účast zajistit, tedy jak se s dítětem na RK připravit a jak zabezpečit jeho bezpečí v průběhu RK.

Realizátoři RK se však v české praxi setkávají s problematizováním přítomnosti dětí na rodinné konferenci, což může souviset také s tím, že smysluplné zapojování dětí do rozhodovacích procesů je u nás stále velmi vzácné a je provázáno mnohými obavami (Právo na dětství).⁴

V České republice dosud nebyl proveden žádný výzkum na téma rodinných konferencí, ani ten, který by se týkal účasti dětí na rodinných konferencích (pouze průzkum v rámci ministerského projektu ve formě dotazníků po účasti na RK), a tak můžeme čerpat pouze ze zahraničních výzkumů. Čísla z těchto výzkumů uvádějí, že děti se účastnily ve větší míře rodinných konferencí (80 %), ale také se mnohem intenzivněji zapojovaly, než v jiných formách rozhodnutí. Děti mimo jiné hodnotily, že se chvílemi nebo i během celého času cítily nepříjemně a bylo pro ně těžké klást otázky, zároveň však vnímaly, že jejich názor byl brán v potaz a ostatní poslouchali, co chtěly říci (Lupton, Nixon, 1999). Z holandského výzkumu, který realizoval s dětmi van Beek v roce 2005 vyplývá, že mezi nevýhodami dětí zmiňovaly např. zdlouhavost, příliš mluvení oproti hraní a obavu z hádek, naproti tomu oceňovaly, že si mohly vybrat, koho na setkání chtějí pozvat, že mohly vytvořit pozvánky a zejména že mohly říct svůj názor (např. kde by chtěly žít) a ostatní je poslouchali (van Beek, 2005). Pavlíková (2016) k tomuto poznamenává, že pro dítě je setkání velkým zážitkem, kdy často svojí širokou rodinu vidí pohromadě poprvé a navíc

⁴ V souvislosti s pochybnostmi týkajícími se vhodnosti účasti dětí na RK a jejich přípravou na samotné setkání je důležité zmínit, že právo na informace a právo dítěte vyjádřit se k záležitostem, které se jej týkají a v nichž je rozhodováno o něm samém, jsou procesními právy dítěte, která jsou upravena mezinárodními dokumenty, zejména čl. 12 Úmluvy o právech dítěte a čl. 17 Listiny základních práv a svobod. Podle ustanovení § 8 odst. 2 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, má dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo pro účely sociálně-právní ochrany tyto názory svobodně vyjadřovat při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají a jeho vyjádření se má věnovat náležitá pozornost odpovídající jeho věku a rozumové vyspělosti (Pavlíková, 2016).

získává zkušenost, že je možné těžkosti v životě řešit společným úsilím v rámci rodiny.

Hlavní výzkumná otázka a cíle výzkumu

Na základě výše popsaného se domnívám, že dětem a jejich zkušenostem s RK je potřeba věnovat velkou pozornost. Hlavní výzkumná otázka pro můj výzkum bude znít: **Jak děti vnímají rodinné konference?** Zaměřím se zejména na zkušenosti, pocity, hodnocení, potřeby, přání a doporučení dětí a mládeže, kteří se rodinné konference měli možnost zúčastnit a jichž se bezprostředně týkala. V souladu s aplikačním cílem této práce bych chtěla zejména vyslyšet „hlas dětí“, které se RK účastnily. Jejich zkušenosti budou velmi důležité a obohacující pro všechny odborníky, kteří se na realizaci RK v České republice podílejí, ale také mohou být inspirující pro ty, kteří s uchopením RK váhají. V neposlední řadě bych svým výzkumem chtěla vytvořit teorii pro české prostředí.

Teoretická východiska výzkumu

Ve své práci budu vycházet zejména z teorie participace, empowermentu a sociální konstrukce dětství a rodičovství.

Koncept participace se v sociální práci objevuje pod vlivem postmodernismu a podle některých autorů souvisí s diskusemi o její efektivitě, kterou přináší díky zapojení klientů do procesu rozhodování, čímž zvyšuje jejich motivaci (Howe, 1994; Payne, 1995). Participace je tedy aktivní podporou klientů v účasti na rozhodování a na jednotlivých činnostech (Payne, 1995). Při rodinných konferencích se aktivně zapojují také děti, proto je důležité věnovat se tomu, jaký to má pro děti význam, ale také jaké to může přinášet důsledky. Již nyní však víme, že participace dětí jako spoluúčast na rozhodovacím procesu je stěžejní pro růst a vývoj dítěte v jedinečnou a zodpovědnou osobnost. Dává dítěti možnost vyjádřit své pocity, vize, přání a dovoluje ovlivnit výsledek. Děti a mladí mají právo podílet se na rozhodnutích, které ovlivňují jejich život, život jejich blízkých a celé jejich komunity (Právo na dětství).

Očekávané výsledky rodinných konferencí jsou často spojovány s konceptem empowermentu (zplnomocnění) a zplnomocnění je také často zmiňováno jako jeden z cílů RK (Metze, Abma, Kwekkeboom, 2013). Zplnomocnění je podle Rosenfielda (in Tilley, Pollock, 1999: 47) „*proces, mechanismus, kterým lidé získávají mistrovský um ovládat svůj život*“. Podle Tenglanda (2008) to znamená, že profesionálové musejí ustoupit co nejvíce ze své paternalistické role a omezit svou moc, kontrolu, vliv a rozhodování a naopak zvýšit svou podpůrnou roli, ať už při individuálních rozhovorech s klienty nebo při práci se skupinou (např. v rodině). Tyto aspekty jsou typické právě pro rodinné konference. Zplnomocnění je u rodinných konferencí vnímáno také v tom, že rodiny nejsou pouze v partnerské roli, jako je tomu např. u případových konferencí, ale přecházejí do role výlučných expertů na svůj život, kteří mají nejen schopnost učinit rozhodnutí, které se týká jich a jejich dětí, ale mají na to také právo (Pavlíková, 2016).

Ve své práci bych také chtěla obsáhnout sociologické teorie sociální konstrukce dětství a rodičovství a jejich napojení na rodinné konference, neboť je důležité, jak se tyto konstrukce vyvíjejí v čase, a jak dětství a rodičovství chápeme dnes, v postmoderní době. Významným autorem, ze kterého budu čerpat, bude např. Igor Nosál, který se tématem konstrukce dětství a rodičovství dlouhodobě zabývá.

Návrh metodologie

Pro svůj výzkum jsem vzhledem k charakteru hlavní výzkumné otázky zvolila kvalitativní výzkumnou strategii, neboť mi půjde o porozumění tomu, jak děti vnímají rodinné konference. Tato výzkumná strategie mi umožní jít do hloubky u menšího počtu respondentů, čímž lépe budu moci porozumět zkoumanému jevu (Disman, 2000). Ve výzkumu použiji zakotvenou teorii, za pomoci které budu hledat specifickou „substantní“ teorii, která se týká určitým způsobem vymezené populace, prostředí nebo doby. V mém případě se bude jednat o děti a mládež, které mají zkušenost s účastí na rodinné konferenci, která se jich bezprostředně týkala (Hendl, 2005). Zakotvená teorie je podle Strausse a Corbinové (1999) teorie, která je induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatím ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Shromažďování údajů o zkoumaném jevu, jejich analýza a teorie, se proto vzájemně doplňují. Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali, začínáme spíše zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.

V této práci se budu prostřednictvím realizovaného výzkumu snažit porozumět sociální realitě. Tu nelze pozorovat přímo, proto bude zapotřebí, abych ji sledovala nepřímou – dotazovala se na ni. K tomuto účelu jsem si zvolila jednu z metod kvalitativního výzkumu, a tou je rozhovor. Konkrétně byl při výzkumu použit rozhovor polostrukturovaný, jinak také rozhovor s návodem (Hendl, 2005). Tuto metodu budu doplňovat o specifické techniky, které mi umožní pracovat s mladšími dětmi. Jednou z nich může být např. technika komunikační krabice.

Pro svůj výzkum zvolím metodu záměrného výběru výzkumného vzorku, neboť ta dovoluje, jak píše Žižlavský (2003), vybrat případ podle rysu nebo procesu, který nás zajímá. V mém výzkumu mne budou zajímat přání, zkušenosti, potřeby a doporučení dětí, které zažily rodinnou konferenci, proto se bude jednat o záměrný výběr. Výzkumný soubor nebo také jednotku zkoumání budou tvořit děti a mládež ve věku cca od 8 do 15 let, které zažily rodinnou konferenci, která se jich bezprostředně týkala (ať už se přímo účastnily nebo se neúčastnily).

Závěr

V tomto příspěvku jsem představila svůj projekt disertační práce, který se věnuje rodinným konferencím jakožto novému přístupu v práci s rodinami a dětmi, které jsou jejich nedílnou součástí. Snažila jsem se popsat kontext disertační práce, který souvisí s přeměnami rodiny v postmoderní době, ale také s transformací systému péče o ohrožené děti, která mimo jiné přináší nové výzvy a přístupy v práci s rodinami.

Rodinné konference jsou specifické tím, že hledání možností a tvorba plánu, tedy rozhodování o řešeních obtížné situace, která ohrožuje také děti v rodině, je ponecháno na rodině a její sociální síti, kterou tvoří přátelé, známí, kolegové a všechny důležité osoby pro dítě a rodinu. Přírozenou součástí rodinných konferencí jsou také děti, ale jejich vhodnost jejich přítomnosti a zapojení může být předmětem diskusí mezi odborníky. Ve svém výzkumu se proto zaměřím na to, jak děti vnímají rodinné konference a v tomto příspěvku jsem čtenáře seznámila s cíli mého výzkumu, s návrhem metodologie výzkumu a s teoretickými východisky, které budou součástí práce.

Literatura

- ADAMS, R., DOMINELI, L., PAYNE, M. 2009. *Critical practice in Social Work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- DISMAN, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- DUNOVSKÁ, K. 2015. *Metodika rodinných konferencí* [online]. Chrudim [cit. 2016-28-04]. Dostupné z: <http://www.amalthea.cz/data/File/metodiky%20ke%20stazeni/odborn%C3%A9%20metodiky/Rodinn%C3%A9%20konference/metodika-rodinnych-konferenci-2015.pdf>
- FAMILY RIGHTS GROUP. 2007–2009. *Family group conferences* [online]. London [cit. 2016-28-04]. Dostupné z: <http://www.frg.org.uk/involving-families/family-group-conferences>
- FERGUSON, H. 2001. Social Work, Individualization and Life Politics. *British Journal Social Work*, 31(1), 41–55.
- GIDDENS, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity.
- GOJOVÁ, A. 2006. *Teorie a metody komunitní práce*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- HOWE, D. 1994. Modernity, Postmodernity and Social Work. *The British Journal of Social Work*, 5, 513–532.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 07(4), 64–71.
- JOKLOVÁ, K. 2015. Rodinné konference – nový přístup v práci s rodinou. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), 30–31.
- LUPTON, C., NIXON, P. 1999. *Empowering Practice? A Critical Appraisal of the Family Group Conference Approach*. Bristol: The Policy Press, University of Bristol.
- MARKSOVÁ, M. 2015. Úvodní slovo ministrině. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), 2–3.
- METZE, R. N, ABMA, T. A, KWEKKEBOOM, R. H. 2013. Family Group Conferencing: A Theoretical Underpinning. *Health Care Analysis*, 23(2), 165–80.
- MUSIL, L., ŠRAJER, J. 2008. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. Brno: Albert.
- NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J. 2008. Postmodernita jako prostor pro existenciálně citlivou sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 08(4), 124–135.

- NAVRÁTILOVÁ, J. 2007. Role sociálních služeb v rodinné politice. *Sociální práce / Sociálna práca*, 07(1), 106–114.
- PAGÉE, R. van, HORST, H. van de, JOANKNECHT. 2014. *Rodinné konference. Příručka pro koordinátory rodinných konferencí*. Přel. S. Vertaalbureau. Praha: MPSV.
- PAVLÍKOVÁ, G. 2016. *Rodinné konference* [online]. Chrudim [cit. 2016-28-04]. Dostupné z: <http://www.amalthea.cz/rodinne-konference>
- PAVLÍKOVÁ, G., MARTÍNKOVÁ, K., ŽENÍŠKOVÁ, J. 2015a. *Naše rodina, naše problémy, naše řešení... aneb když se sejde rodinná rada*. Chrudim: Amalthea o. s.
- PAVLÍKOVÁ, G., MARTÍNKOVÁ, K., ŽENÍŠKOVÁ, J. 2015b. *Metodika rodinných konferencí* [online]. Praha: Právo na dětství. [cit. 2016-29-04]. Dostupné z: [http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/RK/Metodika-RK\(1\).pdf](http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/RK/Metodika-RK(1).pdf)
- PAYNE, M. 1995. *Social work and Community care*. London: Macmillan.
- PRÁVO NA DĚTSTVÍ, 2015. *Nemluvím, stejně mě neposlouchají* [online]. Praha [cit. 2016-28-04]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/21393/Nemluvim.pdf>
- STRAUSS, A., CORBIN J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce.
- ŠANDEROVÁ, L. 2012. *Participace rodičů při sociálně právní ochraně dětí*. Brno: Masarykova univerzita, FSS, Katedra sociální politiky a sociální práce.
- ŠEĐOVÁ, K. *Designy kvalitativního výzkumu* [online]. Praha [cit. 2016-27-04]. Dostupné z: <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=24161>
- TENGLAND, P. 2008. Empowerment: A conceptual discussion. *Health Care Analysis*, 16(2), 77–96.
- TILLEY, S., POLLOCK, L. 1999. Discourses on empowerment. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 6, 53–60.
- TISKOVÁ ZPRÁVA LIGY LIDSKÝCH PRÁV. 2011. Česká republika dostala od Výboru pro práva dítěte přes 50 doporučení [online]. *Britské listy* [cit. 2016-29-04]. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/59158.html>
- TOPINKA, D. 2015. Optimalizace řízení systému ochrany práv dětí a péče o ohrožené děti. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), 47–51.
- VAN BEEK, F. 2005. *This Is About My Future, Right? Research Into the Opinion of Children and Adolescents Regarding Eigen-Kracht Conferences*. Voorhout: WESP.
- VÍTKOVÁ RULÍKOVÁ, K. 2009. *Metodické doporučení MPSV č. 3/2009 k vytvoření individuálního plánu péče o dítě* [online]. Praha: MPSV. [cit. 2016-29-04]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7267/Metodicke_doporuceni_MPSV_c-3.pdf
- ŽIŽLAVSKÝ, M. 2003. *Metodologie pro Sociální politiku a sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita.

SOCIÁLNĚ PRÁVNÍ OCHRANA DĚTÍ V RODINÁCH ZATÍŽENÝCH CHUDOBOU

Alena VAŇHAROVÁ

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This paper refers about the dissertation project, which is focused on the Social and legal protection of children in families living below the poverty line. The aim of the thesis is to find out the answer to the question how social workers working in the context of social and legal protection of children perceived best interest of the child and how they understand their role in this issue. Research problem is based on complicated position of social workers because on one side it is expected, that social worker will protect best interest of child - for example that he will protect child's right to stay in a family. But on the other side, in the same moment, in the same situation, social worker don't have necessary instruments to solve poverty of family which can endanger child.

Keywords

Social and Legal Protection of Children, Best Interest of the Child, Poverty, Poor Family, Social Work.

Úvod

Následující příspěvek je zaměřen na téma sociálně právní ochrany dětí v rodinách zatížených chudobou, resp. takovou mírou chudoby, která by mohla být ohrožující pro děti vyrůstající v dané rodině. Vzhledem k faktu, že je chudoba stálým společenským problémem, jež nabývá nových podob, nelze případům dětí a rodin, které se potýkají s vážnými ekonomickými problémy nevěnovat pozornost. Sociální práce by měla být schopna na tuto situaci reagovat a sociální pracovníci by měli mít v rukou nástroje, které jim umožní těmto rodinám a dětem v nich žijícím pomoci.

K zájmu o téma souvislosti mezi ochranou dětí a chudobou mne vedly především změny, ke kterým došlo v rámci sociálně právní ochrany dětí v důsledku nové legislativy. Konkrétně se jedná o nový občanský zákoník a novelu zákona o sociálně právní ochraně dětí, na jejichž základě je od roku 2013, resp. 2014¹ v České republice považováno odebrání dítěte z rodiny pouze z důvodů špatné ekonomické situace, případně pouze z důvodů špatných bytových podmínek za nelegální. Přestože se po zmíněné novele zákona situace zlepšila, objevují se jisté impulzy z praxe, že k odebrání dětí z důvodu chudoby nebo bytových podmínek v některých případech stále dochází. (Šimůnková, 2015; Macela 2015)

¹ Novela zákona o sociálně právní ochraně dětí vstoupila v platnost 1. 1. 2013. Nový občanský zákoník vstoupil v platnost 1. 1. 2014.

Problematiku přehlednosti práce odborů sociálně právní ochrany dětí a následně rozhodnutí soudů, komplikuje do jisté míry fakt, že Ministerstvo práce a sociálních věcí, ani jiný resort nevede statistiky dětí odebraných z rodin – a to ani jejich počty ani důvody odebrání dítěte. V důsledku toho nelze přesně říct, zda a kolik dětí je u nás z důvodu chudoby skutečně odebráno. Jistou souvislost mezi intervencemi odborů sociálně právní ochrany dětí a chudobou lze odvodit ze socio-demografické analýzy, která ukázala, že regiony vykazující nejvyšší míru chudoby, jsou zároveň regiony, ve kterých je nejvyšší procento dětí odebraných z rodin. (SocioFaktor, 2013; Macela, 2015)

Výzkumný problém

Ve formulaci výzkumného problému pro disertační práci jsem vycházela z několika tezí, které jsou na poli sociální práce poměrně často diskutovány, případně potvrzeny různými výzkumy. Za prvé se jedná o tvrzení, že sociální práce obecně nedisponuje dostatkem nástrojů, které by řešily, případně pomáhaly řešit ekonomické problémy ve společnosti. Druhá teze vychází z tvrzení, že chudoba může v mnoha ohledech ohrožovat dítě, resp. nejlepší zájem dítěte. Třetím východiskem pro formulování výzkumného problému je pro mne teze, že v nejlepším zájmu dítěte je vyrůstat ve své rodině, pokud je to možné.

Na základě výše zmíněných tezí však stojíme před někdy nelehkým a nejasným úkolem sociálních pracovníků při řešení ekonomických problémů rodin. Na jednu stranu se očekává, že sociální pracovník bude bránit nejlepší zájem dítěte, tedy jak právo dítěte na zdravý a harmonický vývoj, tak jeho právo vyrůstat ve své rodině. Na druhou stranu však sociální pracovník v daný okamžik v daném případě nedisponuje dostatkem nástrojů, kterými by mohl pomoci řešit chudobu v rodině, která, jak plyne z druhé teze, může ohrozit právě zdravý a harmonický vývoj dítěte. Tato nejasnost postupů a její vnímání sociálními pracovníky bude hlavním výzkumným problémem disertační práce.

Cíle práce

V souvislosti s výše uvedeným výzkumným problémem bude symbolickým cílem disertační práce upozornit na skutečnost, že v české legislativě ani odborné literatuře neexistuje jasná a konkrétní definice nejlepšího zájmu dítěte, zejména v souvislosti s chudobou, stejně jako v české praxi nejsou jasně specifikovány nástroje, které mohou sociální pracovníci při pomoci rodinám žijícím pod hranicí chudoby použít.

Na základě výše uvedených informací, zejména v nejasnosti postupů při řešení ekonomických problémů rodin, bude aplikačním cílem disertační práce navrhnout možné nástroje a metody, které mohou využívat sociální pracovníci pracující v rámci sociálně právní ochrany dětí při pomoci rodinám žijícím pod hranicí chudoby, s cílem zabezpečit nejlepší zájem daného dítěte v rodině.

Poznávacím cílem disertační práce bude v souvislosti s výzkumným problémem a předešlými cíli nalézt odpověď na otázku, jak sami sociální pracovníci, kteří

pracující v rámci sociálně právní ochrany dětí, chápou nejlepší zájem dítěte ve spojení s chudobou rodiny, a jak chápou svou úlohu v této problematice.

Teoretická východiska / klíčové pojmy

V následujících odstavcích se pokusím osvětlit teoretická východiska práce, tedy přesněji klíčové pojmy a koncepty, ze kterých budu v práci vycházet.

Nejlepší zájem dítěte

Prvním významným tématem, kterému se disertační práce bude věnovat, je koncept nejlepšího zájmu dítěte. Lze říci, že nejlepší zájem dítěte je se sociálně právní ochranou dětí spjat velmi úzce, neboť základním principem ochrany dětí je právě skutečnost, že musí být vždy vykonávána v souladu s nejlepším zájmem dítěte. Co je však nejlepším zájmem dítěte? Jak tyto zájmy definovat či vymezit? V současnosti se princip nejlepšího zájmu dítěte již usadil v oblasti vnitrostátního i mezinárodního práva a je klíčovým principem zejména pokud hovoříme o rodinném právu a právech dětí.

Co se týče definice nejlepšího zájmu dítěte, vycházím z definice, kterou lze nalézt v Národním akčním plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011, a která je používána právě v české legislativě. Podle této definice je nejlepší zájem dítěte: „*takový stav, kdy je zachována životní úroveň a podmínky, nezbytné pro jeho zdravý tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální rozvoj a je chráněno právo dítěte na plný a harmonický rozvoj jeho osobnosti a schopností; plnohodnotné dětství a osobní potenciál dítěte je plně vyvinut v rámci rodiny; cizí péče a podpora je dítěti poskytována jen v nezbytně nutné míře*“ (MPSV, 2009: 5).

Jak si lze povšimnout, není v definici konkrétně uvedeno, jak mají podmínky nezbytné pro zdravý a harmonický vývoj dítěte vypadat. Stejně tak je důležité brát na vědomí, že nejlepší zájem dítěte není stále stejný. Novotná a Průšová (2004) ve své publikaci poukazují na skutečnost, že zájem dítěte se v různých obdobích života dítěte může měnit a jeho definování se tak stává poměrně obtížným. Na jedné straně je nutné vycházet z nejnovějších vědeckých výzkumů z různých oblastí, např. medicíny, psychologie, práva, atd., a na straně druhé z daných kulturních a morálních zvyklostí v dané společnosti. Podobně také směrnice pro určování nejlepšího zájmu dítěte UNHRC (2008) konstatuje, že pojem „nejlepší zájem“ obecně označuje blaho daného dítěte, ale jelikož je každý případ jedinečný, nelze obecně definovat, co je v nejlepším zájmu dítěte.

Právě skutečnost, že nejlepší zájem dítěte nelze jednoznačně definovat, může být jedním ze zdrojů nejistoty pracovníků, neboť musejí pracovat s poměrně abstraktním konceptem.

Chudoba

Pokud se chceme věnovat souvislosti mezi sociálně právní ochranou dětí a chudobou rodin, není možné téma chudoby pominout. V souvislosti s problematikou chudoby

v pozdně moderní společnosti uvádí Keller (2010), že od poslední čtvrtiny 20. stol. přecházejí ekonomicky vyspělé země ze stádia průmyslového do fáze postindustriální. V téže době podle něj také dochází k výraznému nárůstu sociálních nerovností a ke vzestupu chudoby a bíd.

Mimo jiné Keller (2010) poukazuje také na existenci tzv. nových sociálních rizik. Podle autorova konceptu se jedná v podstatě o stará sociální rizika, která však dostávají novou podobu. Jedním z těchto rizik, které souvisí s chudobou a pro rodinu může být značně ohrožující, je tzv. pracující chudoba. Toto pojetí chudoby podle Kellera (ibid.) popisuje novodobou skutečnost, kdy práce již není stoprocentní ochranou před chudobou, ale naopak i zaměstnaní lidé mohou spadnout pod hranici chudoby. Nejčastějším důvodem jsou podle autora (ibid.) neplnohodnotné pracovní poměry, využívané např. matkami, které se snaží sladit pracovní poměr s péčí o rodinu, nebo ekonomicky podhodnocené profese.

Problematická je ve vztahu k chudobě také skutečnost, že chybí vědecký konsenzus v definování chudoby a v možnostech jejího měření (Mareš, Rabušic, 1996). Z toho faktu může opět plynout nejistota sociálních pracovníků, neboť, stejně jako u nejlepšího zájmu dítěte musejí pracovat pouze s poměrně abstraktním pojmem.

V současné literatuře je chudoba popisována jako multidimenzionální deprive, přičemž v sobě toto pojetí zahrnuje, jak objektivní chudobu (příjmovou), tak subjektivní, tedy pocitovou (Mareš, 2004). Dle Dictionary of Human Geography (Gregory, 2009) je chudoba nesnadno definovatelný pojem, stav, kdy osoba nemůže uspokojit své základní lidské potřeby.

Dalším významným tématem v souvislosti s chudobou je dětská chudoba. Mareš (2006) upozorňuje, že míra dětské chudoby se u nás v roce 2002 dostala na 15 %, přičemž se tato situace nejvíce projevuje v rodinách, které nemají jiný příjem než sociální dávky a zároveň vyšší počet členů, kteří jsou na těchto příjmech závislí. Nejvyšší míra chudoby potom podle Šustové (2013) zatěžuje neúplné rodiny s alespoň jedním dítětem nebo rodiny se třemi a více dětmi. Dětská chudoba je přitom vnímána jako závažnější problém než chudoba zažívaná v dospělosti. Podle mnohých studií může mít zkušenost s chudobou v dětství významný dopad na zdravotní stav dítěte, jeho kognitivní vývoj, případně na jeho možnosti socializace. (Bäckman, Ferrarini, 2010; Brooks-Gunn, Duncan, 1997) V souvislosti s dopady dětské chudoby autoři Hora et al. (2008) upozorňují, že v důsledku tzv. „cyklu deprive“ se chudoba přenáší z generace na generaci a deprive v dětství může vytvářet silné předpoklady k životu v chudobě v dospělém věku. Stejně tak negativně ovlivňuje životní šance dítěte, vede k nižší úrovni vzdělání a omezeným kognitivním schopnostem, jejichž pravděpodobným důsledkem budou nízké výdělky a vysoké riziko nezaměstnanosti.

Vztah chudoby a sociální práce

Ve vztahu sociální práce a chudoby mnozí autoři poukazují na skutečnost, že sociální práce v současné společnosti není schopna na problematiku chudoby reagovat a chudoba se tak pro sociální práci stává marginální. (Ferguson, 2009; Krumer-Nevo, Weiss-Gal, Monnickendam, 2009; Keller, 2010)

Rostoucí míra chudoby je spojována mimo jiné se změnami poměrů na trhu práce, ale také s proměnou tradičního pojetí rodiny. Co se týče změn na trhu práce, dostáváme se opět k novým sociálním rizikům, o kterých jsem se zmiňovala již dříve, a na které současná sociální práce rovněž není schopna adekvátně reagovat. V souvislosti s tímto tématem Keller (2010) uvádí, že se sociální práce v pozdně moderní společnosti dostává do nezáviděníhodné pozice, neboť již nemůže spoléhat na integraci zajišťovanou fungujícím trhem práce a sociálním pojištěním. Fenomén chudoby podle mnohých autorů klade na sociální práci značné nároky především z důvodu své multidimenzionality a dynamičnosti a zároveň zpochybňuje dosavadní hodnoty a cíle sociální práce, kterými bylo dosahováno sociální rovnosti, spravedlnosti a sociální inkluze. (Gojová, Gojová, Špiláčková, 2014)

Jako další důvod, proč není sociální práce schopná reagovat na problematiku chudoby v dnešní společnosti, jsou zmiňovány procesy ekonomizace a manažerismu sociální práce. Holasová (2012) v souvislosti s ekonomizací sociální práce upozorňuje, že tento proces znamená redukci sociální práce na čistě ekonomické aspekty, což značí posuzování jen podle čisté efektivity na úkor odborných hledisek a hodnot. Sociální práce klade důraz zejména na efektivitu a na výsledky, a může docházet k tomu, že „tržně neatraktivní“ klienti jsou vyloučeni.

Sociálně právní ochrana dětí

Významnou kapitolou disertační práce bude také pojetí sociálně právní ochrany dětí v České republice.

V českém právním řádu vymezuje problematiku sociálně právní ochrany dětí zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, který sociálně-právní ochranu dětí vymezuje jako: (1) ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu; (2) ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a (3) působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny; (4) zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvale nebo dočasně vychováváno ve vlastní rodině. Dalšími právními předpisy upravujícími ochranu dětí jsou např. zákon o rodině, občanský soudní řád, trestní zákon, trestní řád, zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy, ve znění pozdějších předpisů, právní předpisy o sociálním zabezpečení, zákon č. 379/2005 Sb., a další. V oblasti mezinárodního práva je ochrana dítěte obsažena především v Deklaraci práv dítěte (1959), Úmluvě o právech dítěte (1989) nebo v Listině základních práv a svobod (Zákon, 1993).

Na základě výše uvedených právních dokumentů lze odvodit hlavní principy právní úpravy sociálně právní ochrany dětí. Patří zde například fakt, že hlavním kritériem pro poskytování ochrany dítěte je jeho nejlepší zájem, prospěch a blaho, že je poskytována všem dětem bez rozdílu rasy, barvy pleti, náboženského vyznání, pohlaví, atd. Cílem sociálně právní ochrany dětí je především sanace rodiny. Pokud je však dítě umístěno do ústavní výchovy, ukládá se orgánům sociálně právní ochrany dětí sledovat výkon ústavní nebo ochranné výchovy. V tomto ohledu se zaměřují

na sledování, zda jsou dodržována práva dětí, rozvoj duševních a fyzických schopností dětí, zda trvají důvody pro pobyt dítěte v zařízení, a jak se vyvíjejí vztahy mezi rodiči a dětmi. (MPSV, 2013)

Motejl (2007) vymezuje sociální práci v rámci sociálně právní ochrany dětí jako soubor činností a působení sociálního pracovníka, které vycházejí, v důsledku vyhodnocení aktuální těžké situace v rodině, buď z jeho vlastní iniciativy nebo z podnětu dítěte, rodičů, či třetí osoby. Sociální pracovník se může zaměřit na samotné dítě nebo na jeho rodinu za účelem zamezení negativního vlivu na dítě, zejména pak na obnovení narušených funkcí rodiny dítěte. Zájem sociálního pracovníka se vztahuje nejen na situaci, kdy je dítě ponecháno v původním rodinném prostředí, ale rovněž na situaci, kdy je dítě dočasně odebráno z péče odpovědných osob.

Návrh metodologie výzkumu

Vzhledem k povaze výzkumného problému a skutečnosti, že záměrem práce bude zjistit subjektivní názory sociálních pracovníků na danou problematiku, bude v disertační práci využit kvalitativní výzkum. V tomto rozhodnutí vycházím ze skutečnosti, že pro mne bude podstatné zejména porozumění, pochopení a interpretace toho, jak zástupci zvolené profese nahlíží na problematiku nejlepšího zájmu dítěte ve vztahu k chudobě rodiny. Nejedná se mi tedy o ověřování již známé teorie, ale spíše o vytvoření teorie nové. Jak ve své publikaci uvádí Disman (2000), cílem kvalitativního šetření je vytváření nových hypotéz, nového porozumění a vytváření teorie. Creswell definuje kvalitativní výzkum následujícími slovy: „Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“ (Creswell in Hendl, 2005: 50)

Co se týče sběru dat, je pro disertační práci zamýšlena technika polostrukturovaného rozhovoru, tedy dle označení Hendla (2005) tzv. *rozhovor pomocí návodu*. Tento způsob sběru dat považuji za vhodný zejména z důvodu, že mi umožní prozkoumat názory sociálních pracovníků více do hloubky a zároveň umožní komparaci výpovědí jednotlivých respondentů. Hendl (2005) uvádí, že návod k rozhovoru představuje seznam otázek nebo témat, které je nutné v rámci rozhovoru probrat. Tento návod má podle autora zajistit, že se opravdu dostane na všechna důležitá témata. Dále uvádí (ibid.), že tento způsob sběru dat umožňuje provést rozhovory s několika lidmi strukturovaněji a ulehčuje jejich srovnání, pomáhá udržet zaměření rozhovoru a dovoluje dotazovanému uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti.

Výzkumný soubor bude tvořen ze sociálních pracovníků, kteří splňují kvalifikační požadavky podle zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách, a kteří pracují v rámci sociálně právní ochrany dětí. Pro výběr respondentů bude použit záměrný účelový výběr.

Jak jsem uvedla již dříve, budu se v rámci výzkumu snažit o vytvoření „teorie“ plynoucí z výpovědi respondentů v problematice vnímání nejlepšího zájmu dítěte v souvislosti s chudobou. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla zvolit jako typ výzkumu zakotvenou teorii. Strauss a Corbinová (1999) ve své publikaci uvádějí, že zakotvená teorie nezačíná s teorií, jež se dokazuje, ba naopak začíná s oblastí studia, kde se zkoumá vše, co se v této oblasti vynořuje. Autoři uvádějí, že cílem metody zakotvené teorie je vytvoření teorie, která věcně odpovídá zkoumané oblasti a vysvětluje ji.

Závěr

Problematika chudoby rodin a dětí v nich žijících byla v České republice po dlouhá léta jedním z častých důvodů pro odebrání dítěte z rodiny, za což byla česká praxe z mnoha stran kritizována. Nyní, jak jsem již zmínila v úvodu, je v důsledku nové legislativy odebrání dítěte pouze z tohoto důvodu považováno za nelegální. Ačkoliv se bezpochyby jedná o významný pozitivní krok kupředu, nese s sebou i drobná úskalí. Pokud totiž sociální pracovníkům jednu z možností, jak řešit problematiku ohrožení dítěte chudobou odejmeme, logicky jim musíme dát nástroje nové, pomocí kterých budou schopni rodině pomoci a zabezpečit tak dítěti vyhovující podmínky pro vývoj. Rozhodovat o životě druhých jistě není nic snadného a je podle mého názoru důležité, aby si sociální pracovník mohl být svým rozhodnutím jistý. Pokud má pracovník rozhodovat v nejlepším zájmu dítěte, měl by si být jistý v tom, co nejlepší zájem znamená. Zdá se tak být nezbytné, aby se sociální pracovníci mohli opřít jak o adekvátní legislativu, tak o jasné a srozumitelné teoretické koncepty, jakými jsou například nejlepší zájem dítěte nebo chudoba. Cílem disertační práce proto nebude hodnotit práci sociálních pracovníků, ale spíše pochopit jejich vnímání dané problematiky a pokusit se od nich samotných zjistit potřeby, které jsou s výkonem jejich povolání spojené.

Literatura

- BÄCKMAN, O., FERRARINI, T. 2010. Combating Child Poverty? A Multilevel Assessment of Family Policy Institutions and Child Poverty in 21 Old and New Welfare States. *Journal of Social Policy*, 39(2), 275–296.
- BROOKS-GUNN, J., DUNCAN, G. J. 1997. The Effect of Poverty on Children. *The Future of Children*, 7(2), 55–70.
- DEKLARACE PRÁV DÍTĚTE. 1959. Deklarace práv dítěte ze dne 10. prosince 1959 [online]. New York: Valné shromáždění OSN. [cit. 2015-04-22]. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/deklarace-prav-ditete.pdf>
- DISMAN, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum.
- FERGUSON, I. 2009. „Another Social Work is Possible!“ Reclaiming the Radical Tradition. In: LESKOŠEK, V. *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.

- GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- GREGORY, D. 2009. *The Dictionary of Human Geography*. Chichester: Wiley – Blackwell.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(2), 126–137.
- HORA, O., KOFROŇ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC* [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. [cit. 2016-03-25]. Dostupné z http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_266.pdf
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- KRUMER-NEVO, M., WEISS-GAL, I., MONNICKENDAM, M. 2009. Povertyaware Social Work Practice: a Conceptual Framework for Social Work Education. *Journal of Social Work Education*, 45(2), 225–243.
- MACELA, M. 2015. Reforma péče o ohrožené děti v České republice. Závěry nejnovějších výzkumů a jejich dopad do praxe. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2), 7–11.
- MAREŠ, P. 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno.
- MAREŠ, P. 2004. *Chudoba v České republice v datech (šetření sociální situace domácností). Dílčí studie o možnostech monitorování chudoby v ČR*. Praha: VÚPSV.
- MAREŠ, P., RABUŠIC, L. 1996. K měření subjektivní chudoby v české společnosti. *Sociologický časopis* [online]. XXXII, 3, 297–315. [cit. 2016-04-20]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3be1bb3c5a8029f3d271cf095cb426bdb8bb874b_297_297MARAB.pdf
- MOTEJL, O. et al. 2007. *Rodina a dítě*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv.
- MPSV. 2009. *Národní akční plán pro transformaci a sjednocení péče* [online]. [cit. 2016-04-18]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf>
- MPSV. 2013. *Legislativa a systém sociálně-právní ochrany* [online]. [cit. 2015-04-22]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/14304>
- NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. 2004. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: Linde nakladatelství s.r.o.
- SOCIOFACTOR. 2013. *Sociodemografická analýza. Mapy rozložení ohrožení dětí a rodin v ČR* [online]. [cit. 20. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/15675/SOCDEM_ANALYZA_OHROZENE_DETI.pdf
- STRAUSS, A. L., CORBINOVÁ, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- ŠIMŮNKOVÁ, M. *Tisková zpráva 2015* [online]. [cit. 2016-04-20]. Dostupné z: http://www.nasedite.cz/cs/nadace_a_media/tiskove_zpravy_2016.

ŠUSTOVÁ, Š. 2013. Měření chudoby a příjmová chudoba v České republice. Z České demografické společnosti. *Demografie* [online]. 55(2). [cit. 2016-04-26] Dostupné z: <https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/ceska-demograficka-spolecnost/diskusni-vecery-1/prezentace-ke-stazeni/2013-04-17-mereni-chudoby-a-prijmova-chudoba-v-cr>

ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTE. 1989. Úmluva o právech dítěte ze dne 20. listopadu 1989 [online]. New York: Valné shromáždění OSN. [cit. 2015-04-22]. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf>

UNHRC. 2008. *Nejlepší zájem dítěte* [online]. [cit. 2015-04-22]. Dostupné z: <http://www.unhcr-centraleurope.org/cz/pdf/zakladni-informace/pravni-dokumenty/prirucky-doporuceni-a-stanoviska-unhcr/nejlepsi-zajem-ditete-vynatek-ze-smernice-unhcr-k-urcovani-nejlepsiho-zajmu-ditete-2008.html>.

ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

ZÁKON č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

ZÁKON č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

OBSAHOVÁ ANALÝZA PSANÉHO DISKURZU RODINNÉ POLITIKY ČESKÉ REPUBLIKY

Tomáš WALOSZEK

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The contribution explores the area of new social risks in relation to the family policy of Czech Republic. This is a presentation of projects doctoral thesis called "Family Policy in the context of new social risks". The text is highlighting especially a methodological basis for the proposed research and legitimacy of problem.

Keywords

Social Policy, Family Policy, New Social Risks, Family.

Úvod

Tento příspěvek poukazuje na teoretická východiska a výzkumný záměr disertační práce s názvem „Rodinná politika v kontextu nových sociálních rizik“ a vznikl jako výstup z přednesu na „Jarní škole sociální práce“ dne 13. 4. 2016. Text vznikl rozšířením stejnojmenné stati (Waloszek, 2014) zabývající se toutéž disertační prací. Záměr však byl pozměněn, původní příspěvek také neobsahoval metodologická východiska a plán výzkumu.

Disertační práce by měla zodpovědět tyto stanovené cíle. **Symbolickým cílem** disertační práce je poukázat na legitimitu rodinné politiky v České republice a na to, jakým způsobem reflektuje, že se společnost proměnila a zdali si je „vědoma“ takzvaných nových sociálních rizik, kterým jsou rodiny s dětmi v postindustriální společnosti vystaveny. **Aplikačním cílem** bude navrhnout takové změny v obsahu rodinné politiky České republiky, jež budou lépe zohledňovat nová sociální rizika, jímž jsou rodiny s dětmi v současné době nuceny čelit. **Poznávacím cílem** disertační práce je zodpovědět základní výzkumnou otázku: „Zdali a jak psaný diskurz rodinné politiky v České republice reflektuje nová sociální rizika“.

Podle Kellera (2011) nelze otázku nových sociálních rizik příliš dobře uchopit v jediné rovině. Má aspekty filozofické a antropologické všude tam, kde se týká chápání člověka, rozsahu jeho odpovědnosti a míry jeho skutečné svobody v komplexním světě. Pokrývá širokou oblast sociální politiky včetně klíčových aspektů důchodového systému, systému péče o rodinu a opatření týkajících se trhu práce. Má výrazný rozměr sociologický, neboť se úzce dotýká charakteru sociální struktury a jejích proměn. Má zcela klíčový význam i pro sociální práci, protože ukazuje meze možností v situaci, kdy tvorba společenského bohatství pro některé je, více než kdy jindy, zároveň vytvářením bída, chudoby, deklasování a exkluze pro mnoho ostatních (Keller, 2011). Tento příspěvek se bude vztahovat především

k sociální politice, konkrétně tedy politice rodinné. V samotné disertační práci, ale budeme pojednávat i o širším společenském kontextu či sociální práci s rodinou, tedy důsledcích nových sociálních rizik. Právě koncept nových sociálních rizik si vymezíme jako první.

Nová sociální rizika

Při hledání definice takzvaných nových sociálních rizik se jeví jako nejvhodnější ta od autorů Armingeona a Bonoliho (2006). Ti uvádějí, že nová sociální rizika jsou chápána jako situace, ve kterých jednotlivci zažívají ztráty dobrých životních podmínek (nejčastěji ve smyslu sociálního zabezpečení), jež vznikly v důsledku socioekonomických proměn, k nimž došlo v průběhu posledních tří až čtyř desetiletí a obecně se dají zahrnout pod hlavičku post-industrializace (Armingeon, Bonoli, 2006: 5, vlastní překlad). Právě tato definice je pak ostatními autory často zmiňována, např. Šťastnou (2009), Kellerem (2011) a jinými. Podle těchto zmíněných autorů také můžeme vymezit následující nová sociální rizika.

Za prvé se jedná o *ohrožení rovnováhy mezi pracovní kariérou a rodinnými povinnostmi* – zejména péče o děti – jakožto důsledek – mimo jiné – rozpadu tradičních rodin a změn v genderových rolích. Druhým novým sociálním rizikem je *ohrožení adekvátního zajištění péče o malé děti, závislé seniory a nemohoucí osoby*, a to v důsledku masivního vstupu žen na trh práce. Dalším ohrožením je *schopnost získat adekvátní placené zaměstnání a mzdové zajištění v podmínkách nestandardních, flexibilních pracovních vztahů a kontraktů*, především v důsledku nedostatku potřebné kvalifikace, znalostí a dovedností. Za nové sociální riziko je považována i *ztráta kvalifikace*, a to v důsledku rozvoje informačních technologií a zastarávání informací a *ohrožení možnosti získání nové kvalifikace* v prostředí mnohem flexibilnějších pracovních trhů. Neméně důležité je *riziko zapříčiněné využíváním privátních sociálních systémů, které poskytují nejistou či neadekvátní podporu* (penzi) nebo *neuspokojivé služby*. Posledním novým sociálním rizikem, se kterým se v literatuře setkáváme, je *riziko nedostatečného pokrytí sociálním zabezpečením* v období nezaměstnanosti, nemoci, invalidity či stáří v důsledku atypických (přerušovaných) pracovních kariér (Armingeon, Bonoli, 2006; Šťastná, 2009; Keller, 2011).

Zmiňujeme sice všechna nová sociální rizika, vidíme ale, že ne všechna se týkají právě rodinné politiky. Stěžejní pro nás tedy budou tato rizika: (I.) Nutnost sladit rodinný život s výdělečnou prací. (II.) Existence neúplných rodin. (III.) Nutnost pečovat o nemocné či starší členy domácností.

Souvislost s rodinou a rodinnou politikou je zřejmá. Dle Šťastné (2009) jsou totiž nová sociální rizika spojována s destabilizací rodin (Šťastná, 2009). Právě rodina prochází s příchodem nových sociálních rizik vážnou krizí a narůstá její „křehkost“. Za projev „krize rodiny“ však lze považovat především to, že manželský svazek ztrácí svou nadindividuální závaznost a z rodiny se stává jen jakási průchozí instituce. Dochází tedy k určité flexibilizaci rodiny, kdy také tato instituce se stává jakýmsi kontraktem uzavíraným na omezenou dobu a pružně přizpůsobovaným měnícím

se podmínkám. Rodina se stává jen jednou z řady projekcí individualizovaného životního stylu, polem experimentování ohledně nových forem privátního soužití. Toto experimentování má nejrůznější podoby, počínaje nesezdanými páry přes bezdětná manželství a páry stejného pohlaví až po neúplné rodiny především matek samoživitelek a jejich nezletilých dětí. Rostoucí křehkost rodiny však není pouze důsledkem dobrovolného pokusnictví a autonomní volby vlastního životního stylu. Zčásti jde o strategii vynucenou jak rostoucími náklady na výchovu a péči o děti, tak také na stále nekompromisnější požadavky flexibilizovaného trhu práce. Ochota zakládat rodinu, konstatuje německý sociolog Christoph Butterwegge (2001 in Keller, 2006), klesá v těch kruzích, kde stabilní rodinný život, včetně dosavadního rozdělení mateřských a otcovských rolí, přichází do konfliktu s požadavky profesní mobility a biografické flexibility (Butterwegge, 2001 in Keller, 2006).

Rodinná politika České republiky

Vymezit a vhodně popsat rodinnou politiku České republiky je relativně obtížné. Cílem tohoto příspěvku není nalézt platné obsahy a nejvhodnější definici rodinné politiky. Vysvětlení této obtíže podává Tomeš (2011), jenž uvádí, že se často vedou diskuze o tom, co rodinná politika vlastně je, co už ne a co je jejím obsahem. Ať už narazíme na jakoukoliv definici, veřejná rodinná politika je vždy o úpravě vztahů mezi (I.) rodiči, (II.) rodiči a dětmi a o (III.) vztazích rodičů, nezletilých dětí a sourozenců a jejich manželů či nesezdaných partnerů (Tomeš, 2011).

Z hlediska cílů pak Krebs et al. (2007; 2010) uvádí, že „*hlavním cílem rodinné politiky v moderních státech je zmírňování narůstajících nákladů rodin při opatrování mladé generace realizací principu především sociální solidarity, principu sociální spravedlnosti a principu sociální garance*“ (Krebs, et al., 2007: 352). Zdá se tedy být zastaralé pojetí, které zmiňoval v roce 1995 Potůček, a sice, že „*cíle rodinné politiky bývají těsně spjaty s cíli populační (natalitní) politiky, snažící se ovlivnit reprodukční chování obyvatelstva*“ (Potůček, 1995: 8). Rodinnou politiku nepojímám synonymicky s propopulační politikou, na to blíže upozorňuji v disertační práci.

Legitimace problému

Cílem této kapitoly je poukázat na problém, který se odrazí na výzkumném záměru disertační práce.

Žijeme v takzvané „postindustriální době“. V době, jež autoři označují různě. Keller (2010) ji nazývá *postindustriální modernou*, Beck (2004) *rizikovou společností*, Bauman (2002) *tekutou modernitou*; mnoho českých autorů užívá pojem *postmoderní* (např. Hora et al., 2008: 11). V této transformaci se vynořují také nová sociální rizika, o kterých už byla řeč. Keller (2012) pak dodává, že „*struktura společnosti se pronikavě mění*“ (Keller, 2012: 205). Otázkou zde je to, zdali tento fakt reflektuje i rodinná politika České republiky. Jinými slovy: Zohledňuje (a jakým způsobem) nová sociální rizika, jimiž lidé musejí ve společnosti čelit? Řeší rodinná politika to, že se společnost proměnila?

Pokud bychom zjistili, že nikoliv či nedostatečně, dochází tím k její neefektivitě a současně i jiným důsledkům, dokonce ke krizi sociální práce s rodinou. Jak totiž uvádí také Chytil (1998): „*Sociální práce se na jedné straně zaměřuje na rozvoj emancipace klienta. Na druhé straně je nucena zohledňovat skutečnost, že rozvoj a emancipace jsou možné pouze v rámci společnosti*“ (Chytil, 1998: 9). Sociální pracovníci by byli svázáni bezmocností dostupných opatření a nástrojů, jenž rodinná politika nabízí.

Se změnami ve společnosti se musí nutně měnit i obor sociální práce. Ocítá se nyní v podobné nejistotě jako klienti, kterým má pomáhat. Obor se má starat o velké množství různých případů a problémů, což vede k extrémnímu ztěžování jeho vymezení (Keller, 2010; Kuzníková, 2011). Jak píše Kuzníková (2011), jedním z charakteristických rysů vyplývajících z nových sociálních rizik je kolektivní strach a obavy z budoucnosti. I sociální pracovníci se budou muset naučit vyrovnat se situací, že řeší problémy klienta, velmi podobné svým vlastním (Kuzníková, 2011). Záchranou sítí by zde ale mohla poskytnout právě efektivní sociální politika.

„Komplexní a účinná politika podporující rodinu ve všech jejích základních sociálních funkcích (prorodinná politika) vychází z přesvědčení, že péče o děti a jejich výchova není jen soukromou záležitostí rodičů, ale i významným prvkem prosperity celé společnosti. Pomoc státu a společnosti rodinám s dětmi je pojímána jako významná sociální investice do budoucího rozvoje celé společnosti, nikoli – jak se často dočítáme v textech některých ekonomů a novinářů – jako zátěž pro státní rozpočet a relikv „reálného“ socialismu. Bez fungující rodiny, realizující své základní sociální funkce, jsou totiž ohroženy samotné základy společnosti. Jinými slovy řečeno, bez soudržné rodiny nebude soudržná společnost, a nesoudržná společnost bude rozežírána vnitřními tensemi a bude muset pokrývat nepřiměřeně vysoké dodatečné náklady v rovině psychické, ekonomické, zdravotní i sociální“ (Potůček, 2011: 88).

Metodologická východiska

V rámci plánovaného výzkumu bude užita **obsahová analýza**. Předně bývá obsahová analýza brána jako kvantitativní postup, hlavně v pramenech, které se opírají o její pojetí z 50. let minulého století. Pozdější texty však upozorňují, že nutným předpokladem jejího kvantitativního využití je její primárně kvalitativní aplikace. Jejím prostřednictvím jsou hledány, identifikovány a formulovány prvky a fenomény, které až teprve po tom je možné kvantifikovat. Dá se tedy shrnout, že obsahová analýza je postup kvalitativně-kvantitativní“ (Reichel, 2009: 127). Nalezneme autory, kteří obsahovou analýzu pojímají přístupem kvantitativním, ovšem jsou i takoví, kteří se přiklání spíše ke kvalitativnímu přístupu, kupříkladu Miovský (2006). Rovněž i Kubátová (2006) popisuje, že „dokumenty je možno analyzovat i kvalitativně“ (Kubátová, 2006: 112). Provedený výzkum bude odpovídat tomuto pojetí.

Výzkum se bude zabývat obsahovou analýzou dokumentů. Za dokument Disman (2006) považuje „*jakýkoliv hmotný záznam lidské činnosti, který nevznikl za účelem našeho výzkumu*“ (Disman, 2006: 166). Krebs et al. (2010) uvádí, „*že rodina je ve většině států předmětem zvláštní podpory prostřednictvím opatření rodinné*

politiky, která je nedílnou součástí sociální politiky státu. Tato podpora se obvykle realizuje právními, ekonomickými a sociálními opatřeními“ (Krebs, 2010: 374). Z tohoto důvodu bude pro potřebu obsahové analýzy zvolena (I.) platná legislativa České republiky, (II.) strategické dokumenty týkající se rodinné politiky v České republice a v neposlední řadě také (III.) programy politických stran (viz tabulka).

Tabulka 1: Legislativa ČR – zvolené dokumenty pro obsahovou analýzu

Zkoumaný dokument
Zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník , účinnost od 1. 1. 2014.
Zákon č. 359/1999 Sb., Zákon o sociálně-právní ochraně dětí , účinnost od 1. 4. 2000.
Zákon č. 115/2006 Sb., Zákon o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů , účinnost od 1. 7. 2006.

Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka 2: Strategické dokumenty ČR – zvolené dokumenty pro obsahovou analýzu

Zkoumaný dokument
Národní koncepce rodinné politiky (2005).
Národní koncepce podpory rodin s dětmi (2008).
Národní zpráva o rodině (2004).
Rodinná politika na úrovni krajů a obcí. Metodické „doporučení“ Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (2008).

Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka 3: Programy politických stran v ČR – zvolené dokumenty pro obsahovou analýzu

Zkoumaný dokument
Předvolební program ČSSD
Předvolební program ANO 2011
Předvolební program KSČM
Předvolební program TOP 09
Předvolební program ODS
Předvolební program Úsvit přímé demokracie
Předvolební program KDU - ČSL

Zdroj: vlastní zpracování

Byly představeny dokumenty, které budou podléhat obsahové analýze. Právě v nich budou vyhledávána nová sociální rizika, a to jak v latentní, tak manifestní podobě. Jak již bylo řečeno v úvodu, *symbolickým cílem* disertační práce bude poukázat na legitimitu rodinné politiky v České republice a na to, jakým způsobem reflektuje, že se společnost proměnila a zdali si je „vědoma“ takzvaných nových sociálních rizik, kterými jsou rodiny s dětmi v postindustriální společnosti vystaveni. *Aplikačním*

cílem práce bude navrhnout takové změny v obsahu rodinné politiky České republiky, jež budou lépe zohledňovat nová sociální rizika, jimiž jsou rodiny s dětmi v současné době nuceny čelit. Hlavní výzkumná otázka v návaznosti na výše uvedené dokumenty zní: „Jakou podobu má diskurz rodinné politiky v České republice s ohledem na nová sociální rizika?“

Závěr

Pro nová sociální rizika je typické, že postihují určité sociální skupiny, které ještě takovými riziky donedávna nebyly pokryty, a že kumulují jednotlivé handicap dohromady. Nejvíce zranitelnými skupinami v tomto smyslu jsou ženy, mladí a nízko-kvalifikovaní lidé (Taylor-Gooby, 2004). Právě tyto skupiny osob by měly najít oporu v sociální politice. Sirovátka (2000) uvádí: *„Společnost podporuje výchovu dětí a rodinu, neboť výchova není jen individuálním rozhodnutím a preferencí jednotlivců, ale je i prací ve prospěch a pro prosperitu společnosti. Společnost svůj zájem o výchovu dětí dává najevo: poskytnutím potřebných oprávnění, dávek, úlev a služeb, i jiných forem solidarity těm, kteří výchovu zajišťují. Kultivace a rozvoj lidského potenciálu předpokládá též podporu rodin, které svojí dobrou funkcí a nezištnou vzájemnou pomocí vytvářejí takové výchovné klima, ve kterém vzniká motivace jednotlivců ke kultivaci vlastní osobnosti, a ve kterém se u mladé generace upevňují občanské ctnosti. Stát proto poskytuje specifickou podporu rodinám a jejím členům. Společnost rodinu podporuje.“* (Sirovátka, 2000: 205) Je ale rodinná politika České republiky efektivní? Reflektuje i nová sociální rizika, kterými jsou rodiny s malými dětmi v současné společnosti vystaveny? Zohledňuje je ve svých opatřeních? Jakým způsobem je vůbec rodina v právních normách, národních dokumentech a programech politických stran pojmána? Právě na tyto otázky by měla disertační práce ve své finální podobě odpovídat.

Literatura

- WALOSZEK, T. 2014. Rodinná politika v kontextu nových sociálních rizik. *Sborník z Jarní školy 2014*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 33–40.
- ARMINGEON, K, BONOLI, G. 2006. *The Politics of Post – Industrial Welfare States. Adapting Post – War Social Policies to New Social Risks*. New York: Routledge.
- BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BECK, U. 2004. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- DISMAN, M. 2006. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 3. vyd. Praha: Karolinum.
- CHYTIL, O. 1998. *Předmluva k českému vydání*. In: LAAN, van der G. *Otázky legitimity sociální práce: (pomoc není zboží)*. Boskovice: Albert.
- KELLER, J. 2012. *Sociologie středních vrstev*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika, a proč se jim nevyhneme*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J. 2006. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KREBS, V. et al. 2010. *Sociální politika*. 5. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- KREBS, V. et al. 2007. *Sociální politika*. 4. vyd. Praha: ASPI.
- KUBÁTOVÁ, H. 2006. *Metodologie sociologie*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- KUZNIKOVÁ, I. 2011. *Sociální práce ve zdravotnictví*. Praha: Grada.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- POTŮČEK, M. 2011. *Cesty z krize*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- POTŮČEK, M. 1995. *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- REICHEL, J. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- SIROVÁTKA, T. 2000. *Česká sociální politika na prahu 21. století: efektivnost, selhávání, legitimita*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- ŠŤASTNÁ, A. 2009. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV.
- TAYLOR-GOODY, P. 2004. New Risks and Social Change. In: TAYLOR-GOODY, P. (Ed.). *New Risks, New Welfare*. New York: OUP, 1–28.
- TOMEŠ, I. 2011. *Obory sociální politiky*. Praha: Portál.

JARNÍ ŠKOLA 2016

Sborník příspěvků z mezinárodní konference Jarní škola sociální práce, která se konala ve dnech 12. – 15. 4. 2016. Na mezinárodní konferenci Jarní škola sociální práce prezentovali své příspěvky studenti a studentky doktorského studijního programu v rámci udržitelnosti projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editoři: Soňa Vávrová, Barbora Gřundělová

Počet stran: 70

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2016

Vydavatel: Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií
Dvořákova 7
701 03 Ostrava

ISBN 978-80-7464-842-7